

С. І. КОВПІК

**ТЕМАТИЧНИЙ
СЛОВНИК-ДОВІДНИК
З УКРАЇНОЗНАВСТВА**

Кривий Ріг

2007

Міністерство освіти та науки України
Криворізький державний педагогічний університет

С.І. Ковнік

*Тематичний словник-довідник
з українознавства*

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

Кривий Ріг

2007

УДК 811.161.2:35.077.92 (078)

ББК 81.24 к-4

Ковпик С.І.

К 56 Тематичний словник-довідник з українознавства: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ : Акцент, 2007. – 90 с.

У посібнику подано систему основних понять і категорій, з українознавчих дисциплін, спецкурсів та спецсемінарів, котрі читаються у вищих навчальних закладах . Посібником можуть користуватися і вчителі та учні, а також усі зацікавлені даною галуззю науки, освіти й виховання.

Редактори:

А.В. Козлов – доктор філологічних наук, професор Криворізький державний педагогічний університет;

Т.П. Кононенко – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач відділу філософсько-психологічних проблем українознавства НДІ українознавства МОН України.

Рецензенти:

- доктор філологічних наук, професор, академік (директор НДІ українознавства МОН України) **Кононенко П.П.**;

- доктор педагогічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу філософії освіти та освітніх технологій НДІ українознавства МОН України **Філіпчук Г.Г.**;

- кандидат філологічних наук, завідувач відділу мови НДІ українознавства МОН України **Пономаренко А.Ю.**

Затверджено й рекомендовано до друку вченою радою НДІ українознавства МОН України (протокол № 9 від 4.09.2006) як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.

Затверджено й рекомендовано до друку вченою радою Криворізького державного педагогічного університету (протокол № 12 від 23.03. 2007) як навчальний посібник для студентів.

© Ковпик С.І., 2007

ISBN 978-966-8585-16-6

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ТЕМА 1 ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА УКРАЇНОЗНАВСТВА	8
ТЕМА 2. ПРИРОДА ТА ЕКОЛОГІЯ УКРАЇНИ	13
ТЕМА 3. УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ІНШІ МОВИ СВІТУ	19
ТЕМА 4. УКРАЇНА - ЕТНОС	26
ТЕМА 5. ЗВИЧАЇ УКРАЇНЦІВ	33
ТЕМА 6. МОРАЛЬ ПО-УКРАЇНСКИ	37
ТЕМА 7. ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА	41
ТЕМА 8 ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ДЕТЕРМІНАНТИ, ПЕРІОДИ, ОСОБЛИВОСТІ	48
ТЕМА 9. СТАВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО ВЛАДИ І ДЕРЖАВИ	51
ТЕМА 10. ОСНОВНІ ІДЕЇ УКРАЇНСТВА	55
ТЕМА 11. ВНЕСОК УКРАЇНЦІВ У ФІЛОСОФІЮ	58
ТЕМА 12. КУЛЬТУРА УКРАЇНИ	62
ТЕМА 13. УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ	64
ТЕМА 14. УКРАЇНСЬКА ХУЖОЖНЯ СЛОВЕСНІСТЬ	67
ТЕМА 15. УКРАЇНСЬКА ШКОЛА Й ОСВІТА	72
ТЕМА 16. ІСТОРИЧНА МІСІЯ УКРАЇНИ	76
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	82

ВСТУП

Українознавство як система галузей науки про природно-історичні та міжнародно-політичні умови виникнення й розвитку України як держави й усього українства світу передбачає вивчення багатьох аспектів україністики: від походження праукраїнців до сучасного й майбутнього українства.

Оскільки в межах даного тематичного словника-довідника охопити всі аспекти україністики не можливо, зупинимося лише на найважливіших (фактично визначальних) темах, проблемах і аспектах: “Основні джерела українознавства”, “Природа та екологія України”, “Українська мова та інші мови світу”, “Україна – етнос”, “Звичай українців” та інші.

В теоретико-методологічну основу добору й компонування матеріалу, змісту й форми посібника взято різні підходи, методи і принципи.

Історико-еволюційний підхід визначив загальну послідовність розділів (точніше – найважливіших тем українознавства. Принципів системності та завершеності дотримано при наповненні кожного окремого розділу (теми: спочатку коротко формулюється й пояснюється основна проблематика та основні цілі й завдання українців, україністики та українознавства; потім указується на основні шляхи, способи і форми вирішення проблем або вивчення теми й тематики, а потім подається визначений і обмежений однією темою глосарій (лексикон чи просто словничок до теми) в алфавітному порядку. І так у кожній темі. Така система подачі навчального матеріалу може розглядатися і як своєрідний план-

конспект до теми. Єдине, що може викликати сумнів щодо завершеності, то це склад лексикону, але ми, по-перше і не збиралися давати енциклопедії з українознавства, а по-друге, навіть енциклопедії щодня поповнюються й уточнюються.

Ознайомлення студентів (а через них і учнів усіх типів шкіл України) з оригінальними національними та загальнолюдськими ознаками україністики, українства світу, українців та України; передбачає формування національної самосвідомості українців; навчання їх реальному баченню світу, місця та ролі українців, українства й України в ньому – це пропонуємо сприймати як основне завдання і спеціальності “українознавство”, і україністики в цілому.

Нагальна потреба в такому адаптованому до сучасних умов і можливостей (а тому й дещо спрощеному) виданні зумовлена тим, що пошуки змісту і дефініцій всіх цих наведених (або хоча б основних базових) понять і категорій українознавства (науки й дисципліни - “людина”, “українець”, “особа” і “особистість”, “родина” і “рід”, “громада” і “етнос”, “плем’я” і “народність”, “нація” і “народ”, “державна” і “суспільство”, “суспільний устрій” і “цивілізація”, “формація”, “індивідуальність” і “феноменальність”, “національне” та “загальнолюдське”, “ментальність”; “матеріальне” і “духовне”, “цінності” та “критерії” їх визначення у окремих видатних українців, в окремих родинах і родах, у громаді, етносі, і в народності, у цілому народів, в державі і всьому суспільстві вимагають і від викладачів, і від студента скрупульозної та довготривалої роботи з різними енциклопедіями, словниками.

А тому ми ставили собі за мету полегшити й спростити цю роботу і помітно адаптувати зміст і дефінування до рівня доступного

і для студентів, і для широкого читачів та учнів шкіл і для загалу тих, хто цікавиться чи переймається проблемами україністики.

При підготовці словника використано цілярий ряд лексиконів, тлумачників і навіть монографічних та іншого типу видань, але найважливішими стали такі: “Великий тлумачний словник сучасної української мови” / Уклад. і гол. ред. В. Бусел (К., 2001); “Славянская энциклопедия» / Под ред. Богуславского В.В. (М.,2002); “Тлумачний словник української мови” / За ред. В.С. Калашникова (Х., 2003) та інші.

Більш ніж 300 термінів, номенів, понять і категорій поданих у даному тематичному словникові-довіднику не просто розподілені за темами та за алфавітом – до них додано ще й джерела демінування, а **значок (*)**, що подається над терміном, означає, що дане визначення є авторським.

Дане видання зорієнтоване передовсім на вивчення програмового нормативного матеріалу зі спеціальності “українознавство” у вищих навчальних закладах, затвердженого Вченою радою Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України (протокол № 12 від 15.12.2003 р) і може бути настільним посібником для тих викладачів та вчителів шкіл, які вперше долучилися до викладання українознавства чи українознавчих курсів і спецсеминарів не як спеціальних: “Вступ до українознавства”, “Українців в світі”, “Звичаї, традиції та обряди українців”, “Особливості мислення українців”, “Літературно-історіографічне українознавство” та багато інших

ТЕМА 1.

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА УКРАЇНОЗНАВСТВА

Джерела українознавства на рівні таких елементів, як етно-, крає-, країно-, народо-, державо-, природо-, людинознавство сягають ще глибин дохристиянського та київсько-руського періоду з їхніми берестяними грамотами та літописами різних типів та часів, зі спостереження істориків різних народів світу, з дослідженнями літературознавців, філософів і всіх інших гуманітаріїв, політологів, із записами мандрівників тощо.

*З кінця XIX століття зусиллями наших просвітників і народознавців українознавство починає формуватися і наукова галузь із її досить чіткою проблематикою та цілісною системою наукових знань і навіть як освітянська дисципліна. А на початку XX ст. такі дослідники, як М. Грушевський, В.Вернадський, І.Огієнко, С.Єфремов, І. Тешенко та багато інших презентують українознавство і окрему ї цілісну галузь науки і освіти. 20-ті роки XX століття починаючи з праці С.Єфремова *Українознавство: Навчальний посібник, (1920).* стали першим періодом її розквіту.*

Під час вивчення цієї теми студенти повинні знати і чітко виокремлювати, як мінімум, шість етапів розвитку українознавства (така періодизація подається у підручнику "Українознавство: Конспект лекцій" П.П. Кононенко та А.Ю. Пономаренко (К., 2005).

Перший етап пов'язаний з язичництвом та зі становленням держави Київська Русь, передовсім – з первісним утвердженням її міжнародного авторитету. Найдавніші спостереження та дослідження, які презентують первісні джерела українознавства, здійснювалися й знаходилися і за межами Вітчизни – у висловлюваннях та працях грецьких, візантійських, римських та інших інонаціональних дослідників; і в

пам'ятках праукраїнців та русичів (Велесова книга, Літопис Аскольда, билини так званого "Київського циклу" та десятки інших джерел)

На другому етапі у часи розквіту й занепаду Київської (княжої) держави (IX-XIII ст.), особливої ваги набуває літописна література, найкращим зразком якої є твори жанру "повчання" та "слова" ("Поученіє Володимира Мономаха", "Слово про Закон даний Мойсеєм та про Благодать дану Ісусом Христом" Іларіона), надзвичайно важливі пам'ятки первісного права ("Руська правда") та релігійних догматів ("Киево-Печерський патерик") та інші.

Третій етап (доба Гетьманщини XIV-XVI ст.) – це період становлення власне української народної та козацької етики та української філософії взагалі, створення "козацьких" літописів (Самовидця, Грабянки, Величка та ін.) та пам'яток іншого типу який ("Густинський монастирський літопис", народні оповідання й легенди тощо).

Четвертий етап – розпочинається "Історією Русів" і відзначається багатоаспектністю спостережень і досліджень. Уже тоді були поставлені питання про генезис буття і свідомості українського етносу в історії, етнології, фольклористики, суспільно-економічної, державно-правової, національної, культурологічної, конфесійної, філософської, мовознавчої сфер життя українців періоду просвітництва і доби гуманізму. Уже тоді в працях Д. Бантиш-Каменського, П.Куліша, М. Костомарова, І. Срезневського, М. Максимовича, В. Антоновича, А. Метлинського, О. Бодянського, П. Житецького, М. Драгоманова, і в творах І. Котляревського, Тараса Шевченка, П. Куліша, І. Франка та ін. У перших дослідженнях М. Грушевського українознавство представлено надзвичайно масштабно й багатогранно.

П'ятий етап кінець XIX- середина XX ст.. – це час, коли важливу роль стали відігравати праці І.Франка, Б. Грінченка, Лесі Українки, С. Сумцова, М. Василенка, В. Науменка, Ю. Бачинського, М. Міхновського, а

особливо енциклопедичні видання за редакцією Ф. Вовка, М. Грушевського, В. Вернадського, Ф. Корша, А. Кримського, М. Туган-Барановського, О.Шахматова, С. Томашівського, С. Рудницького, С. Русової та інших авторів.

Шостий етап кінець ХХ і початок ХХІ, особливо тісно пов'язаний зі здобуттям Україною в 90-х роках ХХ ст.. незалежності – з впровадженням у життя нового змісту україністики взагалі і нової концепції українознавства зокрема, яку розробляв Інститут українознавства – спочатку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а нині розробляє як Науково-дослідний інститут Міністерства освіти і науки України.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ, ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ ДО ТЕМИ

***Діаріуш** – різновид хроніки, в якій події записуються щоденній послідовності.

Джерельна база – письменна пам'ятка, документ, на основі якого будується наукове дослідження [2, 218].

***Державознавство** – наука про сутність, форми і функції влади і держави, про етапи її зародження, розвиток та модифікації.

Етнологія – від грецьких слів “ethnos” (народ) та “Logos” (слово, наука). Дослівно – “наука про народ” [47, 567].

Етнопсихологія – наукова дисципліна, яка досліджує склад і поведінку людей, зумовлені приналежністю до того чи іншого етносу [47, 567].

Ідеологія – сукупність філософських, політичних, правових, моральних, релігійних та мистецьких поглядів, що характеризують те або інше суспільство, клас, політичну партію [2 394].

Історична пам'ятка – залишок минулого, що є об'єктом вивчення історичної науки [2, 700].

Краєзнавство – комплексна наука, що різнобічно вивчає окреслену частину країни (регіону, області, населеного пункту). Основним завданням краєзнавства є вивчення рідного краю. Предметом такого вивчення є конкретні регіони [17, с. 31].

***Країнознавство** – це наука про потреби й виникнення, розмежування та закріплення частин геопростору за такими спільнотами людей, які мають можливість їх відстоювати як власні за допомогою військових чи політично-переговорних зусиль.

Літопис – хронологічно послідовний запис історичних подій за роками (літами), зроблений сучасником [2,493].

Народознавство – це наука, що досліджує етнічні спільноти на предмет визначення специфічних ознак і функцій, виявлення їх змісту та закономірностей процесу становлення з погляду забезпечення існування етносу [17, 31].

Першоджерело – 1) Те, що дає початок чому-небудь, є основою. 2) Безпосереднє джерело яких-небудь відомостей [2, 756].

Політологія – особлива галузь науки (в ряді країн), що вивчає політичну організацію і політичне життя суспільства, проблеми внутрішньої політики і міжнародних відносин [2, 850].

Соціологія – наука про суспільство та закони його розвитку [2, 1164].

Суспільствознавство – це сукупність наук про суспільство [2, 1218].

Хроніки - запис подій у часовій послідовності зроблений сучасником [2,1354].

Українознавство є системою наукових інтегрованих знань про Україну і світове українство як цілісність, як геополітичну реальність, що розвивається в цілісності простору й часу [17, 5].

***Україністика** - це все те, що презентує українців, Україну й українство світу як одну з найдавніших і високодуховних спільнот людства.

Фактографія - опис фактів без аналізу, узагальнення, без їх художнього осмислення [6, 1314].

Список використаної

та рекомендованої літератури

1. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / Уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. - К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. - 1440 с.
2. *Єфремов С. Українознавство. Навчальний посібник.* - К.: Всеукраїнський кооператив. Союз, 1920. - 64 с.
3. *Калакура Я. Історичні засади українознавства як науки і навчальної дисципліни // Зб. наук. праць. НДІ Українознавства.* - К., 2003.
4. *Крисаченко В.С. Українознавство: Хрестоматія-посібник.* - У 2-х книгах. - К., 1996.
5. *Мишанич О.Українознавство як світова наукова дисципліна // Зб. наук. праць НДІ українознавства - К., 2003. - Т.І. - С.114-121.*
6. *Українознавство: Конспект лекцій / П.П. Кононенко, А.Ю. Пономаренко.* - К.: МАУП, 2005.

Найважливіші методичні рекомендації до теми

З характером та масштабами зарубіжного українознавства останнього періоду студенти можуть познайомитися у підготовленій доктором філософських наук В. Крисаченком “Хрестоматії українознавства” у двох книгах та у монографії В. Коротєєвої-Камінської “Викладання української мови та українознавства у вищих навчальних закладах (історичний аспект)” (К., 2006).

ТЕМА 2.

ПРИРОДА ТА ЕКОЛОГІЯ УКРАЇНИ

Перше, на що слід звернути особливу увагу при вивченні специфіки будь-якої нації, це природа, клімат, флора та фауна і звичайно, екологія. Особливості природних умов і ресурсів України; екологічний стан гірської, лісостепової, степової та приморської України дійсно унікальні.

Так, клімат України розташованої в межах помірною поясу, лише Південний берег Криму має характерні риси субтропічного клімату досить стабільний. Флора налічує близько 25000 видів рослин. У лісах України налічується близько 200 видів деревних порід і чагарників. Фауна України – це більше 100 видів ссавців, близько 360 видів птахів і 200 видів риб [53, 27]. Природа України має майже все, що властиве природі планети: моря, озера і ріки; степи і ліси; рівнини і гори [17, 57].

Основою для формування характеру людини є не тільки генетична спадковість, сім'я і рід, а й природне оточення, тому що природа дуже суттєво впливає і на здоров'я людини, і на її поведінку, і емоційний стан українців-степовиків, поліщуків, поморян, жителів Карпат і Закарпаття.

Природа багатьох країн є достатньо однотипною, а природа України – унікальна вже тим, що в ній співіснують майже всі основні

типи. Природу варто розглядати і таке середовище українського народу, яке впливає і на характер його культури, середовище збереження і продовження не на вік життя та духовності.

Природні багатства України не тільки породжували повагу та добрі наміри її населення, а й чорну заздрість та мотиви для колоніально-загарбницьких нападів близьких і далеких сусідів.

Універсальність природи України полягає ще й у тому, що в ній відмінності й протилежності поєднуються досить гармонійно.

На сьогодні в Україні існує кілька найголовніші природно-екологічних проблем:

1. Наслідки катастрофи в Чорнобилі.
2. Зменшення чистої, питної, води, зокрема – проблема Дніпра.
3. Екологічна криза в Донецько-Придніпровському промисловому регіоні.

Природоохоронна діяльність держави здійснюється з допомогою Державної екологічної інспекції, служби екологічного контролю, Головної державної інспекції з нагляду за ядерною безпекою та інспекцію з радіаційної безпеки.

27 лютого 1997 року Верховна Рада затвердила Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води. Дана програма розрахована на 13 років.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ, ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ ДО ТЕМИ

Адміністративно-територіальний поділ України – поділ території держави на адміністративно-територіальні одиниці з метою раціональної організації державного та громадського управління регіонами, народним господарством, політичним і культурним життям. Станом на 1.01.2000 року

Україна поділяється на Автономну Республіку Крим, 24 області , має два міста державного підпорядкування (Київ, Севастополь), 490 районів, 165 міст обласного і 279 районного підпорядкування, 903 селища міського типу та 28833 сільських населених пунктів [17, 67].

Водні ресурси України – поверхневі та підземні води України, придатні для використання в народному господарстві [17, 67].

Водний фонд України – всі водні об'єкти на території України. До водного фонду України належать поверхневі води: природні водойма (озера), водостоки (річки, струмки), штучні водойми (водосховища, ставки) і канали, інші водні об'єкти; підземні води та джерела; внутрішні морські води і територіальне море [17, 67].

Глобалізація – розвиток природних і суспільних процесів у масштабі планети [3, 141].

***Довкілля** – все те від природи і суспільства, що оточує людину, громаду або соціум як суб'єкти їхнього буття та їхньої діяльності.

Екологія – 1) Інтегрована наука що досліджує середовище існування живих істот, включаючи людину, та всю сукупність взаємин організмів з їх середовищем, взаємозв'язки біологічних систем різного рівня особин, популяцій, видів, біоценозів) з навколишнім середовищем, а також вивчає загальні закони функціонування екосистем різного ієрархічного

рівня та їх роль у біосфері планети; 2) Взаємозв'язок людини з навколишнім природним середовищем [17, 67].

Екологічна безпека України - особливий стан системи “природа-техніка - людина”, за якого забезпечується збалансована взаємодія природних, технічних і соціальних систем [17, 67].

Екологічна криза - стан взаємовідносин людини й природи, коли соціально-економічний розвиток суспільства не відповідає еколого-ресурсним можливостям біосфери (держава, регіон) та створюється реальна загроза руйнування традиційної системи життєзабезпечення [3, 141].

Екологічні стандарти природного середовища - законодавчо та нормативно дозволені зміни параметрів природного середовища [3, 141].

Екосфера України - людина, тваринний і рослинний світ і навколишнє середовище в їх взаємозв'язку і взаємодії [1, 256].

Екосистема - Єдиний природний комплекс, утворений живими організмами і середовищем їх проживання, пов'язаних між собою обміном речовин і енергії [1, 256].

Екоцид - використання природних ресурсів, що веде до їх виснаження, до порушення екологічної рівноваги, а також руйнації природного середовища у воєнних цілях [1, 256].

Екологічні катаклізми (катастрофи) – різкий руйнівний переворот у природі [37, 425].

Моніторинг навколишнього середовища – спеціальні цілеспрямовані спостереження за станом та параметрами навколишнього природного середовища впродовж певних періодів часу [17, 67].

Пам'ятки природи – територія або окремих природний об'єкт, що є унікальним природним утворення, має особливу природоохоронну цінність і охороняється державою з метою збереження у природному стані з науковою, рекреаційною та естетичною метою [17, 68].

Природа – 1) Весь світ у різноманітності його форм; вживається в одному ряду з поняттями: матерія, універсам; 2) об'єкт природознавства; 3) сукупність природних умов існування людського суспільства; 4) створені людиною матеріальні умови її існування [17, 68].

Природні ресурси – елементи природи, що використовуються як джерело засобів існування людського суспільства [17,68].

Природний пояс – територія, що характеризується сукупністю певних фізико-географічних особливостей [1, 945].

Природні багатства України – сукупність матеріальних цінностей, що є в природі країни [1, 945].

Природокористування – сфера господарсько-виробничої та наукової діяльності, спрямованої на комплексне вивчення, освоєння, використання, відновлення, поліпшення й охорону природного середовища та

природних ресурсів з метою забезпечення сприятливих умов життєдіяльності [17, 68].

Середовище (екологічне) – комплекс фізичних, хімічних, біологічних та соціальних факторів, які прямо чи опосередковано, негайно чи віддалено можуть впливати на живі організми і життєдіяльність людини [3, 142].

Цивілізація – рівень суспільного розвитку і матеріальної культури, досягнутий тією або іншою суспільно-економічною формацією, а також ступінь і характер розвитку культури певних епох і народів; сукупність виявів досягнутого ступеня суспільного розвитку [1, 1362].

Список використаної

та рекомендованої літератури _____

1. *Бурдіян Б.* Навколишнє середовище та його охорона. – К.: Вища школа. 1993.
2. *Вернадский В.* Философские мысли натуралиста. – М., 1988.
3. *Грожин А.С.* Філософські погляди вчених-природознавців Києва (друга Пол. ХІХ- поч.. ХХ ст.) // Філософ думка. – 1982. - №2.
4. *Знойко О.П.* Міфи Київської землі і події старовинні. – К., 1989.
5. *Яришева Н.Ф.* Основи природознавства. Природи України. – К., 1995.

Найважливіші методичні

рекомендації до теми _____

Суттєвим доповненням до теми стане самостійне опрацювання студентами статті академіка М. Дробнохода “Концепція переходу України до стійкого екологічно безпечного розвитку” (2002).

ТЕМА 3.

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ІНШІ МОВИ СВІТУ

Під час вивчення цієї теми студенти-філологи розглядають українську мову як концентр українознавства. Особливу увагу слід звернути на історію та специфіку української мови, на те, що мова – це визначальна ознака етносу, нації і народу України, а також на ті факти, які з історії української мови мають визначальне, конструктивне значення для українознавства. Концентр “українська мова” в системі українознавства передбачає висвітлення всіх питань, що стосуються універсального характеру мови.

Будь-який період української літературної мови, писемні пам'ятки того чи іншого періоду дають можливість прослідкувати за тим, які зміни відбувалися з українською мовою. Так, у період XIV-XVI ст.. (грамоти, універсали) свідчать про активне вживання української побутової лексики і запозичення із західних мов. Староукраїнська літературна мова XII – першої чверті XVIII ст., передовсім відзначають її стильове розмаїття: це поезія, і драми, й інтермедії, літописи. На розвиток мови впливає релігійна ситуація в Україні. З кінця XVIII ст.. у писемно-літературній практиці українських авторів церковнослов'янська мова заступає староукраїнську. Мовна практика українських письменників кінця XVIII-XIX ст.. свідчить про те, що питання мовного розвитку перебувають у тісному розвитку з процесами державотворення.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ, ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ ДО ТЕМИ

Атлас української мови – є першою в українському мовознавстві колективною лінгвогеографічною працею, що охоплює ареал суцільного поширення української мови й частково також переселенські говірки за

його межами. В атласі поєднано карти регіональні, які відбивають особливості мовних явищ у межах окремих територій, і карти загальноукраїнські. Карти систематизовано за мовними рівнями: фонетичні, морфологічні, лексичні, семантичні, синтаксичні, акцентологічні. Атлас виявляє нерівномірність діалектного розвитку в різних регіонах українського мовного ареалу, що дає змогу виділити зони архаїзмів та новотворів на різних рівнях мовної структури [28, 24].

Варіанти національної мови – різновиди однієї національної мови, що використовуються в різних суспільних, територіальних межах і усталюються як форми літературної мови [8, 27].

Говірка – найдрібніша діалектна одиниця, поширена на невеликій території, наприклад одного чи кількох населених пунктів, однотипних щодо мовних особливостей. Говірки входять до складу говору [8, 39].

Двомовність (білінгвізм) – ознака індивіда, яка полягає у вільному володінні ним двома мовами. Проте з погляду психолінгвістичних можливостей людини таке явище досить рідкісне й на практиці означає розрізнення першої та другої мов, материнської і суспільно набутої мови тощо [8, 44].

Державна мова – офіційна мова державних установ, мова освіти, науки, культури тощо. Мова, якою держава заявляє про свій суверенітет у міжнародному спілкуванні. В Україні статус державної має з 1989 року

українська мова, яка є мовою корінної нації і рідною для більшості населення України. Державний статус української мови закріплено в Конституції України [28, 26].

Діалект – 1) Місцевий різновид мови, говірка [1, 225]. 2) Сукупність місцевих особливостей мови широких мас певної території, так само різновид мови певної соціальної або професійної групи [28, 26].

Західноукраїнська мовно-літературна практика – варіант української літературної мови із специфічними ознаками, зумовленими історичними, політичними, соціальними та мовними (діалектними) чинниками, який функціонував на західноукраїнських землях упродовж ХІХ – першої половини ХХ ст.. [28, 27].

Кирилиця – одна з найдавніших систем слов'янського письма, як і глаголиця. Названа на честь творця слов'янської писемності просвітителя Кирила. Більшість сучасних фахівців вважає, що Кирило близько 863 року скомпонував глаголицю, яку в давнину іменували кириловицею (кириловицею). Кирилиця ґрунтується на грецькому алфавіті уніального (уставного) типу. У давню Кирилицю ввійшли 24 літери грецького алфавіту та 12 спеціальних знаків на позначення характерних звуків слов'янської фонетичної системи [28, 28].

Літературна мова – унормована, стандартна, правильна з погляду усталених, кодифікованих норм форма

національної мови, що обслуговує культурно-освітні потреби суспільства, виконує консолідуючу функцію через використання у сферах державного правління, засобів масової інформації, науки, художньої культури та літератури. Літературна мова протиставляється діалектам, жаргонам, просторіччю; існує в усній та писемних формах. Залежно від суспільного використання літературної мови формуються її функціональні стилі [17, 103].

Мовна особистість – поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі. Творчий підхід і рівень мовної компетенції стимулюють мовну особистість до вдосконалення мови, розвитку мовного смаку, до постійного відображення в мові світоглядно-суспільних, національно-культурних джерел і пошуків нових, ефективних індивідуально-стильових засобів мовної виразності [28, 30].

Мовна політика – сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі [17, 103].

Мовна ситуація – сукупність умов, що характеризують визначенні законом і насправді реалізовані правила мовної поведінки громадян; використання державної мови у сфері державного управління, освіти та виховання (від дитячих освітньо-виховних закладів до вищих навчальних закладів), у силових структурах, у сфері науки, культури, засобів масової інформації [17, 103].

Мовна ситуація – сукупність умов, що характеризують визначені законом і насправді реалізовані правила мовної поведінки громадян; законом і насправді реалізовані правила мовної поведінки громадян, освіти та виховання (від дитячих освітньо-виховних закладів до вищих навчальних закладів), у силових структурах, у сфері науки, культури, засобів масової інформації та ін. Мовна ситуація залежить від здійснюваної в державі мовної політики, державного планування у сфері книгодрукування, наповнення інформаційного простору, від цілеспрямованих заходів щодо мовного виховання громадян. В оцінці мовної ситуації розрізняють два підходи: аналітичний, пов'язаний із висвітленням причин мовної ситуації, і перспективно-плановий, пов'язаний з оцінкою майбутньої мовної ситуації, в яку закладаються державні важелі управління суспільством [28, 31]

Мовознавство – наука про мову її суспільні функції, загальні особливості, конкретні прояви її структури [1, 534].

Національна мова – засіб самоідентифікації й вираження ментальності нації (етносу); засіб формування й розвитку думки, здійснення пізнавальної діяльності, реалізації культури народу, чинник консолідації соціуму [28, 32].

Народна етимологія – переосмислення запозиченого незрозумілого слова за зразком близького за звучанням слова рідної мови, встановлення між ними семантичних зв'язків на підставі зовнішнього випадкового збігу, без урахування походження. Наприклад: *гульвар* замість *бульвар* (від *гуляти*), *кажуть невропатолог* (від *нерви*) замість *невропатолог* [8, 103].

Рідна мова – 1) мова, якою володіє певна особа з дитинства (звичайно мова національностей, до якої належить ця особа) [37, 692]. Перша мова, якою почала розмовляти дитина (від батьків), або мова, з якою індивід увійшов у культуру в період свого свідомого життя [8,92].

Суржик – метафоричне називання суміші мов, коли виникає плутанина українських і російських, українських і польських мовних одиниць тощо, викликаючи ефект неграмотності з огляду на загальнолітературну норму [17, 103].

Пам'ятки української мови – писемні тексти, що використовуються для вивчення історії системи мови (зокрема, її говорів) та дослідження історії української літературної мови [17, 103].

Прамова - мова-предок групи споріднених мов теоретично реконструйована на основі порівняння мовних фактів [1, 918].

Просторіччя - різновид не кодифікованої розмовної мови, що характеризується вживанням слів, зворотів, граматичних форм, позначених відтінком зниженості, грубуватості, фамільярності [8, 143].

Пуризм - крайній вияв турботи про чистоту літературної мови від впливу іншомовних запозичень, очищення її від не літературних явищ [28, 33].

Список використаної

та рекомендованої літератури

1. Єрмоленко С. Нариси з української словесності. – К., 1999. – 400 с.
2. Житецький П. Нарис літературної історії української мови в XVII с. – Львів, 1994.
3. Кононенко П.П. Кононенко Т.П. Феномен української мови. – К., 2000.
4. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К., 1995.
5. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – Львів: Бібліос, 2001.
6. Півторак А. Українці: звідки ми і наша мова ? – К., 1993.
7. Русанівський В. Історія української літературної мови. – К., 2000.

Найважливіші методичні

рекомендації до теми

Студентам рекомендуємо самостійно опрацювати з даної теми такі праці: А.Погрібний "Раз ми є, то де ? Мова державна ? Мова офіційна ?", П. Кононенка "Мова і майбутнє України", С. Єрмоленко "Феномен української літературної мови: історичний та національно-культурний вимір", О. Чередниченко "Мова і культура у контексті глобалізації" та інші.

ТЕМА 4.

УКРАЇНА - ЕТНОС

Тема “Україна – етнос” передбачає вивчення джерел та концепцій про час і місце зародження й формування, генезису українського етносу. На думку академіка П.П. Кононенка, наукові засади у висвітленні етногенезу українців зумовили такі висновки: етнос складають люди, котрі “мають у певному поєднанні ті самі тілесні й духовні спадкові властивості”; ядрами етносів стають роди та племена, об’єднанні територією, культурою, мовою, вірою, державою [17, 40].

Академіком П.П.Кононенко були сформовані основні ознаки українського етносу:

- спільність походження;*
- територія формування;*
- спільність мови;*
- ментальність;*
- етнічна і національна само ідентифікація;*
- культурно-мистецька єдність;*
- спільність держави;*
- усвідомлення історичної місії.*

На думку професора В. Крисаченка, “...унікальність та єдність українського етносу не змогли порушити численні експансії на територію українців...” [21, 278].

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ, ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ ДО ТЕМИ

Асиміляція етнічна – 1) розчинення самостійного етносу або його частини в середовищі іншого, як правило, більш великого етносу. При цьому етнос, що асимілюється, втрачає свою мову, традиційну культуру, етнічну свідомість, переймаючи

етнокультурні компоненти іншого етносу [17, 50].

2) Злиття одного народу з іншим шляхом втрати своєї мови, культури, етнічної свідомості тощо, в результаті чого людський колектив припиняє своєї існування як народ [47, 565].

Адаптація етнічна - пристосування людини або етнічної групи до кліматичних, соціально-історичних, культурно-побутових та інших умов життя [47, 565].

Генезис - походження, виникнення, становлення [1, 176].

Доля - 1) Перебіг подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху, що ніби не залежить від бажання, волі людини [1, 236].

2) *Природно-генетично, соціально-етнічно та самим ходом історії людства зумовлена (детермінована) спрямованість людини, родини, роду, соціуму, етносу, нації, народу і навіть усього людства на свідомі, підсвідомі й над свідомі пошуки свого неповторного способу життя й кінцевого сенсу буття.

Екзоетнонім - назва, яку дають етносу інші народи [34, 240].

Етнікос - форма існування етносу. Термін вживається найчастіше у значенні "національність" [34, 241].

Етнос - це стійка природно та історично сформована на первинних територіях динамічна людська спільнота, що має власну самоназву й усвідомлює свою єдність, протиставляючи себе всім іншим аналогічним утворенням, і відрізняється від них стійкими своєрідними рисами культури, способом життя, етнічними стереотипами [17, 50].

Етнонім - 1) Слово, яке означає назву племені, народності чи народу [1, 268]. 2) Назва народу, що передбачає психологічну сумісність, родинну здруженість, визнання єдиного пращура [47, 567].

Етногенез - це сукупність історичних (соціально-культурних і біологічних) процесів, що проявляються при функціонуванні етносів від початків виникнення, на основі раніше існуючих компонентів, д складання обличчя етнічних спільнот та їх зникнення [17, 50].

Етносоціальний організм - форма існування етносу. Етнічне утворення, пов'язане з певною країною (наприклад українці в Україні, поляки в Польщі). Територіально охоплює основний етнічний масив народу [34, 241].

Етнічна самоідентифікація - це процес ототожнення, уподібнення себе особою з певною етнічною групою [17, 50].

Етнічний стереотип - порівняно стійка сукупність уявлень про характерні риси людей іншої національності, а також зумовлене цими уявленнями певне емоційне ставлення до представників іншого етносу [17, 50].

Етнічні процеси - зміни ознак етносу й етнічних спільностей у ході історичного процесу. Поділяються на роз'єднавчі (характерні для первісного і феодального суспільства) і об'єднавчі (домінуючі в сучасну епоху) [34, 241].

Етнічна територія - історична територія розселення певного народу, з якою тісно пов'язаний його етногенез і етнічна історія [47, 566].

Етноцентризм - сукупність поглядів, ідей, які створюють перебільшену думку про достоїнства, національний характер, роль в історії якого-небудь народу [1, 268].

Етнічні прикмети - комплекс характерних ознак, які вирізняють певний народ і його етнографічні групи з-поміж інших етносів; забезпечують його унікальність і стабільність розвитку [47, 566].

Нація - 1) Група людей суспільства, що мають спільну мову, свій менталітет, свою історію, спосіб життя, систему звичаїв і т. ін [10, 144].

Національність - приналежність до певної нації [588].

Народ - 1) Населення держави, жителі країни. 2) Форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем'я) [1, 578]. 3) Історично сформована спільність людей, яка характеризується спільними ознаками мови, культури, психічного складу, стійкими між поколіннями зв'язками, усвідомленням свого спільного походження [47, 568].

Національний характер - це спосіб світовідчування, притаманний національній спільноті на певному етапі розвитку. Він виявляється передовсім у сукупності соціально-психологічних рис, які репрезентують ціннісне

ставлення до світу в культурі, традиціях, звичаях, обрядах народу [17, 293].

Міжетнічна інтеграція – вид об'єднавчих етнічних процесів. Полягає у взаємодії різних етносів, яка супроводжується формуванням в них спільних культурно-побутових ознак. Міжетнічна інтеграція не викликає зміни етнічної самосвідомості та утворення нових народів [34, 241].

Мегаетнонім – (від грец. *megas* – великий) назва етнічних спільностей, які сформувалися (народностей, націй) [34, 242].

Мікроетнонім – назва субетнічних груп. Окремих частин народу з визначеною етнічною самосвідомістю (наприклад бойки) [34, 242].

Ментальність – 1) Глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, усталена й водночас динамічна сукупність настанов особистості, демографічній групі у сприйманні залежно від етногенетичної пам'яті, культури тощо [17,293]. 2) *Суттєво-якісні особливості процесу світобачення (мислення) особистості чи спільноти людей, які зумовлені природними, особистісними, суспільними та іншими умовами.

Ментальність етнічна – духовно-культурний само прояв етнічної спільності; являє собою комплекс таких зовнішньодіяльних феноменів, що сприймається сторонньою свідомістю як дух етносу, як те, що робить етнос “помітним”,

специфічно відмінним серед розмаїття інших етносів [17, 293].

Плем'я - 1) Форма суспільної організації та етнічної спільності людей, що характерна для родової стадії первіснообщинного ладу [1, 796]. 2) Сукупність певної кількості родів, пов'язаних між собою спільним походженням та віруваннями, однаковими звичаями та обрядами [47, 569].

Рід - 1) Усі родичі, об'єднання кровно-споріднених осіб [47, 570]. 2) Ряд поколінь, що походять від одного предка [1,1033].

Субетнос - (етнографічна група) частина народу (етносу) зі специфічними рисами культури, яка виникла внаслідок територіального відособлення (наприклад лемки) [34, 243].

Харизма - 1) Виняткова обдарованість (про святих). 2) Високий авторитет, який базується на вмінні підкоряти інших своїй волі [1, 1339]. 2) (грец. charisma – милість, благодать, божий дар) – особливий тип легітимності, організації влади і лідерства, заснований на виняткових якостях тієї чи іншої особистості, головним чином релігійного або політичного діяча, що дозволяють йому здійснювати в суспільстві функції пророка, вождя чи реформатора [42, 526].

Характер - сукупність стійких психічних властивостей людини, її особистих рис, що виявляються в поведінці та діяльності (вдача) [1, 1339].

Шовінізм – ідеологічна форма виправдання права панування одних етносів над іншими етнічними спільнотами і групами за допомогою антинаукових тверджень про винятковість і месіанське призначення окремих рис і народів, необхідність поширення “вищої” культури [17, 50].

Список використаної

та рекомендованої літератури

1. *Алексеева Т. Этногенез восточных славян. По данным антропологии.* – М., 1973.ъ
2. *Баран В.Д., Козак Д.М., Терпиловський О.М. Походження слов'ян.* – К.: Наукова думка, 1991.
3. *Винниченко В. Відродження нації: У 3- частинах .* – К., 1990.
4. *Вовк Ф. Антропологічні особливості українського народу.* – К., 1994.
5. *Грушевський М. Хто вони такі українці і чого вони хочуть ?* – К., 1994.
6. *Етнос і соціум.* – К., 1993.
7. *Етнічний довідник. Етнічні меншини в Україні.* – К., 1996.
8. *Заставний Ф. Українські етнічні землі.* – Львів, 1993.

Найважливіші методичні

рекомендації до теми

У підготовці з даної теми пропонуємо опрацювати студентам праці М. Костомарова “Две русские народности” (1872); М. Грушевського “Хто вони такі українці і чого вони хочуть ?”, В. Старосольського “Теорія нації” (1922); С. Макарчука “Український етнос: виникнення та історичний розвиток” (1992); Т. Алексеева «Этногенез восточных славян. По данным антропологии» (1973); (Баран В.Д. Баран Я.В. “Походження українського народу” (2003).

ТЕМА 5. ЗВИЧАЇ УКРАЇНЦІВ

Українці належать до тих націй в Європі, чия обрядовість є однією з найдавніших і найбагатших.

В обрядовості українців розрізняють два види – родинну (сімейна) та календарно-побутова. У давнину такого розподілу не існувало, а все це разом становило єдину систему. І весілля, і свята повноліття, чи посвячення підлітків у стан дорослості (так звані ініціації), здійснювались у певні календарні періоди. Виняток становили лише обряди, якими супроводжувались народження чи похорон людини.

Сімейні звичаї та обряди є вагомим складовою традиційної побутової культури українців. Вони спрямовані на те, щоб утвердити морально-етичний статус родини.

Календарно-побутова обрядовість акумулювала у собі цінні морально-етичні погляди та естетичні смаки українців, їхнє розуміння таких понять, як “добро” і “зло”.

У цій темі увага студентів звертається також і на звичний та обрядовий одяг українців, звичну та святкову їжу, тобто поняття “звичаєвості” значно розширене.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ, ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ ДО ТЕМИ

Вечорниці – молодіжні зібрання в хаті якої-небудь вдовиці, під час яких дівчата працюють (прядуть, вишивають), а також співають, розгадують загадки, розповідають різні історії. На вечорницях присутні й хлопці. У свята вечорниці перетворюються у веселі забави з музикою, танцями і гостиною. Вечорниці

справляють від початку осені до великого посту [34, 248].

Вінкоплетіння – обряд плетіння віночків і прибирання гільця перед весіллям [34, 248].

Гуляння – це, як правило, таке всенародне свято, в якому беруть участь всі (або майже всі) члени громади без запрошення [10, 142].

Досвітки – зібрання молоді, подібні до вечорниць, але десь на вигоні за селом, “на колодках”, під час яких багато співають, танцюють. Досвітки починаються від Великодня і тривають до осінніх холодів із перервою на час жнив [34, 248].

Заручини – обряд, що передує весіллю. Він нагадує сватання, але відбувається у присутності численних гостей, проходить із музикою та піснями [34, 248].

Звичай – 1) Це така звичка, звичний спосіб поведінки та життя, які виробляються за матеріальних та духовних умов, суспільного устрою, способів виробництва й способу розподілу матеріальних та духовних цінностей [10, 141]. 2) Усталений спосіб людської діяльності, який передається від покоління до покоління [34, 240].

***Звична їжа** – це такі продукти рослинно-тваринного походження, й способи харчування, які для людей і спільнот зі стабільними умовами проживання є найбільш доступними і придатними для щоденного здорового способу життя і діяльності.

***Звичний одяг** – це такий одяг, який є придатним і доступним для щоденного використання в побуті й виробництві.

Майорат – звичай, за яким титул, власність тощо успадковуються старшим у роді, сім'ї [47, 568].

Традиція – це такий звичай, який залишається незмінним впродовж певного часу, але здійснюється (повторюється) лише періодично, а не щоденно [10, 141].

Обряд – така стійка традиція, при здійсненні якої обов'язково передбачається діалогізоване чи театралізоване дійство [10, 141].

***Обрядова їжа** – це такі особливі продукти та особливо приготовлені страви, які вживаються під час сімейних, календарних та загальнонародних свят і гулянь.

Обрядовість – це сукупність обрядів, усталених символічних дійств, якими супроводиться громадське чи сімейно-побутове життя [47, 569].

Оглядини – звичай, що передує заручинам чи сватанню. Якщо батьки молодих незнайомі, то батьки молодого відвідують сім'ю молодої: оцінюють достаток, вміння вести господарство і т. д., тоді ж домовляються про час сватання або й весілля, визначають розмір посагу [34, 249].

Ритуал – це такий обряд, який залишається майже незмінним протягом цілих століть, а то й тисячоліть [10, 141].

Сватання – обряд, що передує весіллю. Старости просять згоди у батьків на шлюб із хлопцем, якого вони представляють. Якщо батьки дівчини і вона сама

згідні на цей шлюб, то дівчина пов'язує старостів рушниками, а молодого – хусткою, а якщо не згідна, то подає гарбуза. Звідси вираз “піднести гарбуза” [34, 250].

Список використаної

та рекомендованої літератури

1. *Воропай О.* Звичайі нашого народу: Етнографічний нарис. – Ч.П. – К., 1991.
2. *Енциклопедія українознавства: В 3-х т.* – К., 1994.
3. *Етнографія України: Навч. посібник / За ред. С.Макарчика.* – Вид. 2-ге, перероблене і доповнене. – Львів: Світ, 2004.
4. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Вінніпег-Торонто, 2002. – 528 с.
5. *Максимович М.* Дні і тижні українського селянина. – К.: Обереги, 2002. – 188 с.
6. *Лозко Г.* Коло Свароже. – К.: Український письменник, 2005. – 222 с.
7. *Оліференко В.* Енциклопедія українознавства. – Донецьк: Сталкер, 2001.
8. *Славянская энциклопедия: В 2-х томах.* – Т1. – М.: Олма-Пресм, 2002. – 784 с.
9. *Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С. Павлюка.* – 2-ге видання, перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2004.
10. *Українські традиції / Упоряд. та передмова О.В. Ковалевського.* – Х.: Фоліо, 2004.

Найважливіші методичні

рекомендації до теми

Краще засвоїти матеріал цієї теми студентам допоможуть такі наукові праці та статті: Митрополит Іларіон "Дохристиянські вірування українського народу", М. Максимович "Дні і тижні українського селянина" (1856), Г. Лозко "Коло Свароже" (2005) та інші.

ТЕМА 6

МОРАЛЬ ПО-УКРАЇНСЬКІ

У цій темі звертається увага на головні чинники моралі – це ідеали добра, милосердя та категорії "альтруїзм", "егоїзм", "егоцентризм", "гідність", "чесність", "самовідданість", "підлість", "справедливість", "честь", "правдивість" та інші.

Серед українців особливо в пошані були почуття любові до батьків, висока культура сусідства, моральна підтримка товаришів, людяність, делікатність. Моральним обов'язком українців, насамперед, є поміч тій людині, яку спіткало нещастя.

Крім того, українці багато уваги приділяли правилам спілкування. Так, розмовляючи з людиною, не можна було її перебивати, а при зустрічі обов'язковим було привітати старшого, розпитати про здоров'я, родинні справи.

Українці належать до нації, що виокремлюється з-поміж інших неабиякою гостинністю. Великим безчестям вважалось національна зрада й зречення рідної мови, злодійство, пияцтво, ледарство, неохайність, відлюдькуватість, підступність. Зневажання норм народної моралі та етики молоддю завжди піддавались суворому осуду і покаранню.

Народна мораль формувалася й закладалась у звичаях, традиціях, народних піснях, прислів'я, приказках, казках та ін.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ, ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ ДО ТЕМИ

Альтруїзм – свідоме підпорядкування своїх власних інтересів і свого власного життя інтересам і життю інших людей [10, 138].

Аморальність – це такі форми й види мислення, поведінки й діяльності, які здійснюються людиною, родиною, родом, кланом чи будь-якою іншою соціальною спільнотою без будь-якого морально-принципового їхнього усвідомлення, атому й не приймаються ні як моральні, ні як антиморальні чи егоморальні [12, 198].

Егоїзм – свідоме підпорядкування інтересів і життя людей своїм власним інтересам і життю [10, 138].

Егоцентризм – свідоме визнання переваги своїх власних інтересів над інтересами будь-якого з інших людей, але при цьому егоцентрист не паразитує на інших людях і не живе для них за принципом волі і недоторканості своєї власної особи і душі [10, 138].

Гідність – сукупність рис, що позитивні моральні якості людини [1,180].

Героїзм – різновид альтруїзму, коли людині для здійснення альтруїстичного вчинку потрібно максимально напружити фізичні і духовні сили або й піти на самопожертву [10, 138].

Мораль – це сукупність усвідомлених людьми принципів, правил, норм поведінки [23, 18].

Народна мораль – система усвідомлених і отримуваних народом норм і правил поведінки між окремими людьми та ставлення їх до предметів і явищ [47, 569].

Самовідданість – готовність людини свідомо або підсвідомо пожертвувати в ім'я когось чи чогось, пожертвувати своїми матеріальними чи духовними цінностями або своїм життям [10, 139].

Чесність – такий принцип, відповідно до якого людина здатна не тільки реально осмислювати й оцінювати явища, процеси і людей, їхні вчинки, як і свої, а й говорити про своє ставлення до них відверто й об'єктивно перед будь-ким [10, 139].

Честь – 1) Сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській та особистій поведінці. 2) Добра, незаплямована репутація, авторитет людини, її чесне ім'я [1, 1376].

Підлість – такий принцип, відповідно до якого людина, знаючи й розуміючи справжню цінність явища, процесу, людини, її вчинків (умисно й з вигодою для себе чи на зло іншим людям), висловлює необ'єктивні й неправдиві оцінки та ще й робить це, як правило, підступно, таємно тощо [10, 139].

Справедливість – принцип, відповідно до якого людина вміє правильно оцінити людські заслуги чи участь у будь-якій справі, а також об'єктивно розподілити матеріальні та духовні цінності між людьми відповідно до долі їх участі у виробництві, вміння правильно оцінити роботу людини [10, 140].

Совість - 1) Усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством [1, 1157]. 2) *Це здатність людини відчувати межу між добром і злом, не переступаючи на бік зла.

Список використаної

та рекомендованої літератури

1. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, виховників, молоді та батьків. – Полтава, 1994.
2. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія. – К.: Міленіум, 2005. – 358 с.
3. Сележан Й. Основи національного виховання (Українознавство: ритуально-міфологічна, звичаєва та обрядова культура українців): Хрестоматія. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – 272 с.
4. Українознавство. Хрестоматія: У 2-х т. – К.: Либідь, 1996.
5. Українська душа. – К., 1992.
6. Українське народознавство: навч. посібник / За ред. С. Павлюка. – 2-ге вид., перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2004. – 570 с.
7. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал. – Мюнхен-Торонто, 1992.
8. Яресько Л. Українознавство у вихованні національної гідності // Українознавство. – Число 2. – 2005. – С.78-82.

Найважливіші методичні

рекомендації до теми

Краще осмислити матеріал цієї теми студентам допоможуть такі праці та статті: М. Гайдай "Народна етика у фольклорі східних і західних слов'ян"(1972), Н. Плющ "Формули ввічливості в системі українського мовного етикету" (1991) та ін.

ТЕМА 7.

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

У даній темі мова йтиме про те, як зароджувалось і розвивалось українське право.

Під час ознайомлення студентів з цією темою звертаємо увагу на такі особливості українського права.

Джерелами права в Скіфії були звичаї та правила, що встановлені царською владою. Норми права захищали державну владу, життя, майно та привілеї царської сім'ї. Верховна власність на землю належала цареві. Скіфське право захищало привілеї власника на рухоме майно, худобу, домашні та особисті речі, на рабів, зброю.

Діяло зобов'язальне право, що регулювало відносини купівлі-продажу, дарування. Зазвичай договори скріплювалися клятвою, Шлюбно-сімейне право базувалось на принципах патріархату.

У давньоруській державі були поширені звичаєве право, договори Русі з Візантією, князівське законодавство, канонічне (церковне) законодавство, Руська Правда.

Важливим джерелом права були русько-візантійські договори 860, 907, 911, 944 рр. Зміст договорів свідчить, що вони регулювали торгівельні відносини, визначали права, якими користувалися руські купці у Візантії.

З а часі Київської Русі особливу роль відігравала княжа (боярська) рада. Вона складалася з верхівки дружини князя, великих бояр, представників верхівки міст, вищих церковних ієрархів, а у воєнний час – і керівництва союзників.

Віче було демократичним елементом у системі органів влади Київської Русі. У вічових зборах брали участі усі вільні жителі міста, які мали власне господарство, але вирішальна роль належала міській феодальній верхівці. У компетенції віче було запрошення князя на престол,

комплектування ополчень, вибори ватажків. Віче виконувало функції суду, домагалося зміни посадових осіб князівської адміністрації [10, 31].

На віче уклалися "ряди" (договори) з князями, обраними населенням, і цю практику можна вважати витоками вітчизняного конституціоналізму.

Члени верви володіли спільно неподільними землями, лісами, випасами, іншими земельними угіддями.

Існування права приватної власності сприяло розвитку спадкового права. Договір Київської Русі з Візантією 911 року, а пізніше Руська Правда вирізняють успадкування за законом і за заповітом. Спадкове право відповідало становій диференціації суспільства. Згідно із законом боярську вотчину успадковували не лише сини, а за їх відсутності й дочки. Майно ж померлого смерда, у якого не було синів, вважалось вимороченим і переходило до князя. У спадковому праві діяв принцип мінорату, за яким батьківській двір переходив до молодшого сина. Решта спадщини розподілялась між старшими синами. Дочки отримували лише придане, а на спадкоємців покладался обов'язок видати їх заміж.

Зі студентами необхідно детально обговорити значення Руської Правди. Під час обговорення слід звернути увагу на те, що Найдавнішою є Коротка редакція Руської Правди, яка відображає державну організацію і давньоруське право періоду становлення феодального ладу. Вона складається з правди Ярослава, Правди Ярославичів, Покону вирного, Уроку мостникам. Вважають, що Руська Правда з'явилася у 10-30-ті рр.. XI ст., а Правда Ярославичів – 50-60 –ті рр.. XI ст..

Покон вирний стосується розподілу надходжень од вир (сплат штрафів за злочини) та продажу (натуральної чи грошової винагороди, яку повинен отримати вирник при вилучені вири). Урок мостникам – регулює оплату ремонту міських мостових.

Існує також третя редакція Руської Правди – Скорочена, яка розглядається дослідниками як переробка XVст..

Праваова ситема Галицького-Волинського князівства.

Особливості системи права Галицько-Волинської держави такі:

- зміцнення феодального права привілею;
- відтворення соціальної диференціації населення;
- підсилення місцевих особливостей внаслідок середньовічної роздробленості.

Правова система на українських землях після Люблінської унії 1569 р. формувалась на основі звичаєвого руського права та законодавчих документів Речі Посполитої (статутів, судєбників, сеймових постанов).

Козацька старшина намагаючись закріпити свої права й відновити автономію України, сприяла створенню кодифікації українського права у другій чверті XVIII ст..

На прохання гетьмана Д. апостола та козацької старшини указом імператриці від 28 серпня 1728 року була створена перша кодифікаційна комісія. Комісію очолювали спочатку генеральний суддя І. Борозна, а потім генеральний обозний Я. Лизогуб, Наслідком діяльності комісії стала поява у 1743 році Зводу (збірника), під назвою “Права, за якими судиться малоросійський народ”. Збірник складався з 30 розділів, що поділялися на 531 артикул і 1716 пунктів.

Здійснювалися також і приватні кодифікації. Спроби систематизації українського права продовжились у 1750 році Ф. Чуйкевичем [10, 79].

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ, ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ ДО ТЕМИ

Віче – (від слова “віщати” – говорити) народні збори у Київській Русі, а в деяких містах були вищим органом влади [34, 173].

Верв – орган місцевого селянського самоврядування – виник спершу як родова, а згодом територіальна сільська громада, що об'єднувала самостійних господарів одного чи кількох сіл [10, 31].

Громада – 1) Об'єднання людей, що ставить перед собою певні спільні завдання. В Україні це поземельне селянське об'єднання, а також збори членів цього об'єднання [1, 199]. 2) Історично сформована територіальна спільнота мешканців одного населеного пункту для врегулювання виробничих, побутових, сімейних та інших стосунків між окремими родинами та в межах окремих родин [47, 566].

Громадський обов'язок – система найважливіших завдань і зобов'язань громадянина перед державою [10, 145].

Декларація про державний суверенітет України – акт, яким було проголошено державний суверенітет України як верховенство, самостійність і неподільність влади країни в межах її території та незалежності і рівноправність у зовнішніх відносинах [17, 171].

Джерела права – це засіб існування й вияву правових норм як певних установок у поведінці людей, що характеризуються владністю й підтримуються державним примусом [10, 34].

Закон – 1) Усталений звичаєвий тип (спосіб або характер) відносин і ставлень між людьми, між людьми і матеріальними цінностями чи духовними надбаннями, що сформульований державною мовою і є

обов'язковим для виконання всіма членами суспільства [10, 143]. 2) Встановлене найвищим органом державної влади загальнообов'язкове правило, яке має найвищу юридичну силу [1, 302].

Конституція - 1) Основний Закон або юридично-правова основа для творення всіх останніх законів, розподілу і здійснення влади, характеру стосунків між людьми, соціальними групами, націями, народностями і народами та державами [10, 143]. 2) Конституція України 1996 - це Основний Закон незалежної Української держави, який закріплює права, свободи і обов'язки громадян України, її суспільно-політичний і державний устрій. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року. Складається з преамбули і п'ятнадцяти розділів [17, 171].

Конституція Пилипа Орлика - Пакти і конституції прав і вольностей Війська Запорізького 1710 року. Конституція гетьмана Пилипа Орлика складалась з 16 статей [42, 78].

Конституція Слов'янських Сполучених Штатів (без Росії) - розробив 20-річний студент юридичного факультету Київського університету Г. Андрузький, член Кирило-Мефодіївського товариства [42, 81].

Копа - збори сільської громади XV-XVIII століття на Україні для розв'язування судових або громадських справ [1, 453].

Кодекс законів – зібрання законів певного типу або усіх без винятку законів [10, 143].

Покон – а) статут; б) звичай [10, 254].

Право – 1) загальна назва юриспруденції; дозвіл фізичний чи юридичній особі на певний характер дій, форму діяльності [10, 143]. 2) Здійснювана державою форма законодавства, залежна від соціального устрою країни [1, 917].

Правова держава – держава, в якій панує право, метою якої є утвердження правової форми і правового характеру взаємовідносин (взаємних прав і обов'язків) між публічною владою та підвладними структурами як суб'єктами права, визнання і надійне гарантування формальної рівності та свободи всіх індивідів, прав і свобод людини і громадянина [40, 569].

Право звичаєве, “Неписане право” – норми поведінки, які діють у громаді внаслідок довготривалого застосування й переконання, що вони обов'язкові [47, 570].

Правосвідомість – міра усвідомлення особою правових норм, правил, що діють у конкретному суспільному середовищі [40, 569].

Руська правда – збірник юридичних актів та статей (1016). Її автором вважають Ярослава Мудрого. Відомо понад 100 списків Руської правди [36, 283].

Сюзеренітет – а) верховне право могутнього феодала над іншим – васалом; б) верховне право однієї держави щодо іншої – залежної від неї [10, 255].

Чинш – певний грошовий оброк за волоки на користь господаря [10, 256].

Список використаної

та рекомендованої літератури

1. *Брайчевський М.* Біля джерел слов'янської державності. – К., 1994.
2. *Гурій О.* Право в українській козацькій державі (друга половина XVII-XVIII ст.). – К., 1994.
3. *Історія держави і права України / За ред. Тація В., Рогожина А.Й.* – К., 2000.
4. *Кузьменець О., Калиновський В., Дігтяр П.* Історія держави і права України. – К., 2000.
5. *Тишик Б., Вівчаренко Б.* Суспільно політичний лад і право України у складі Речі Посполитої та Литовської держави. – Л., 1996.
6. *Українське державотворення: Словник -довідник / О. Мироненко, Ю. Римаренко та ін.* – К., 1997.
7. *Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т. / Уклад. Гончаренко В., Рогожин А., Святоцький О.* – К., 1997.
8. *Чубатий М.* Огляд історії українського права. – К., 1994.
9. *Юшков С.* Русская Правда: Происхождение, источники, ее значение. – М., 1990.
10. *Яворницький Д.* Історія запорізьких козаків: У 3-х томах. – К., 1991.

Найважливіші методичні

рекомендації до теми

Готуючись до теми “Особливості українського права”, студенти можуть скористатися посібниками та підручниками О.Кузьменця, В.

Калиновського, П. Дігтяря "Історія держави і права України" (2000), звернутись до словника-довідника "Українське державотворення" під ред. О.Миро ненко, Ю. Римаренко (1997), де ця тема висвітлена масштабно.

ТЕМА 8. СПЕЦИФІКА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Споконвіку українці як й інші народи світу оптимістично-героїчно бачив і бачить свою історію, своїх героїв і найважливіші події та етапи свого життя. Так, ще у воловниках відображені і героїчні вчинки, найвидатніші князі, русичів (князь Орь) та інші. Пізніше у легендах язичників постає низка видатних подій: переможні походи на половців, варягів, скіфів та інші. Героїчна доля українців представлена у народних думах, особливо в думах зверталася увага на героїчні подвиги козацтва. Літописання особливо дуже добре відобразило історію українців (Літопис Руський, Козацькі літописи та ін.).

Першим істориком, записи якого дійшли до нас із найдавніших часів – це Геродот, який вказав на миролюбність й войовничість українців.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ, ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ ДО ТЕМИ

Історичний процес – хід розвитку, послідовних змін подій в житті народу або частини народу [1, 404].

Форми державного правління – організація верховної державної влади, порядок утворення її органів та їх взаємини з населенням [42, 249].

Історизм – принцип пізнання, згідно з яким будь-яке явище слід розглядати в розвитку [40, 565].

Історична особистість – важлива для історії, який увійшов в історію [1, 404].

Історична подія – те, що відбувалося або відбувається, сталося; несподіване історичне явище, історичний факт [1, 823].

Міжнародні відносини – сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних та інших зв'язків між державами й системами держав, між головними соціальними, економічними, політичними силами, організаціями й громадськими рухами, які діють на світовій арені [42, 519].

Війна – організована збройна боротьба між державами, суспільними класами [1, 145].

Вітчизняна війна – війна за свободу й незалежність своєї вітчизни проти загарбників [1, 149].

Визвольна війна – війна мета якої відвоювати загарбану ворогом територію [1, 94].

Загарбницька війна – війна під час якої силою, нахабно завойовуються, грабуються, знищуються або руйнуються інші народи, їхні території [1, 289].

Список використаної

та рекомендованої літератури

1. *Грушевський М.* Історія України-Руси: У 10 т. – К., 1993-1995.
2. *Історія держави і права України / За ред. А. Чайковського.* – К., 2000.
3. *Історія України. Нове бачення: У двох томах / Під ред. В. А. Смолія.* – К., 1995.
4. *Історія України. / Під ред. В.А. Смолія.* – К., 1997.
5. *Котляр М.* Формування Давньоруської державності: Історичні зошити. – К., 1993.

6. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – К., 1994.
7. Кульчинський В., Настюк М., Тищик Б. Історія держави і права України. – К., 2001.
8. Мельник Л. Політична історія Гетьманщини XVIII ст.. у документах і матеріалах. – К., 1997.
9. Музиченко П. Історія держави і права України. – К., 1997.
10. Наливайко Д. Козацька християнська республіка. – К., 1992.
11. Підкова І., Шуст Р. Довідник з історії України: У 3-х томах. – К., 1993-1995.
12. Римаренко Ю. Національний розвій України. – К., 1995.
13. Терещенко Ю. Україна і європейський світ. Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст.. – К., 1996.
14. Хрестоматія з історії держави і права України / а ред. О. Шевченка. – К., 1996.
15. Шевчук В., Тараненко М.. Історія української державності: Курс лекцій. – К., 1996.
16. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків: У 3-х т. – К., 1991.

Під час вивчення цієї теми студенти повинні працювати й познайомитися з працями таких вітчизняних істориків, як М.Грушевський “Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя” (1891), Д. Дорошенко “Нарис історії України”, М.Костомаров “Начало Руси”, “Богдан Хмельницький и возвращение Южной Руси к России”, О.Лазаревський “Малоросійськіє посполитие крестьяне (1648-1783), В. Модзалевський “Перший військовий підскарбій Роман Ракушка”, “Гути на Чернігівщині”, Н. Полянська-Василенко “Палій та Мазепа” (1949) та інші.

ТЕМА 9.

СТАВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО ВЛАДИ

Влада є однією з фундаментальних засад політичного розвитку суспільства. Із розмноженням людей родова організація суспільного життя слабшала і натомість посилювалась племінна, і коли влада над членами племені переростає у владу над тереном його поселення, тоді влада вождя переростає у владу керівника держави. А члени племені перетворюються в підданого, майбутнього громадянина держави. Влада старшини (вождя) роду – це влада батько.

В українців державність знаходила свій вияв у принципі виборності владних органів (десятські, сотські, старости, земельні суди тощо), децентралізації політичної влади, що виявилось в розгалуженій системі місцевого самоврядування, автономізації, федералізації і навіть конфедералізації окремих громад і регіонів; поєднанні монархічних і аристократичних форм правління (великий князь, місцеві князі, княжі роди, бояри. Воєводи, дружинники, гетьмани) тощо.

Руські князі реалізували ідею Полібія в політичній практиці, створивши “найліпшу”, за його визначенням. Суть якої полягає в тому, що поділ влади відбувся на елементи царства (княжа влада), аристократії (боярська влада) та демократії (віче).

Традиції такого державотворення передавалися з покоління в покоління, а свідченням цього була військово-старшинська система організації суспільно-політичного життя козацтва. У ній простежувалась теж “полібіївська форма” владування, де місце царя посідав кошовий отаман (гетьман), аристократії – Рада генеральної старшини, демократії – Січова рада (генеральна військова рада).

Відчуження народу від влади спостерігаємо під час монголо-татарської навали. За Княжої доби влада могла бути краща чи гірша,

справедлива чи несправедлива, але вона була своя. У неї можна було просити допомоги, захисту, відновлення порушеної справедливості. За Ярослава Мудрого створено було кодекс ("Руська Правда"), який обмежував свавілля владоможців, надавши важливішим звичаєвим нормам державно-правової обов'язковості для всіх [23, 86].

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ, ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ ДО ТЕМИ

Адміністрація (лат. — *управління, керівництво*) — сукупність розпорядчих органів державного управління, виконавчої влади (уряд, відомчі установи, виконавчі комітети, апарат президента, губернатора тощо), діяльність яких визначена законом чи конституцією країни [42, 512].

Влада — здатність, право й можливість розпоряджатися ким-небудь або чим-небудь, а також чинити вирішальний вплив на долю, поведінку та діяльність людей з допомогою різноманітних засобів (права, авторитету, волі, примусу та ін.); політичне панування надлюдьми; система державних органів; особи, органи, наділені владно-державними та адміністративними повноваженнями [42, 513].

Влада виконавча — одна з трьох гілок державної влади, яка організовує та спрямовує внутрішню й зовнішню діяльність держави, забезпечує здійснення втіленої в законах волі суспільства, охорону прав і свобод людини [42, 513].

Влада державна — вища форма політичної влади, що спирається на спеціальний управлінсько-владний апарат і володіє монопольним правом на видання законів, інших

розпоряджень і актів, обов'язкових для всього населення [42, 513].

Влада законодавча — одна з трьох гілок влади, сутність якої полягає у здатності держави здійснювати свою волю, впливати на діяльність і поведінку людей та їх об'єднань за допомогою законів, правових актів, рішень, що їх приймають представницькі органи влади [42, 513].

Влада політична — здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на діяльність, поведінку людей та їх об'єднань за допомогою волі, авторитету, права, насильства; організаційно-управлінський та регулятивно-контрольний механізм здійснення політики [42, 513].

Вождизм - владні відносини, засновані на поділі групи (організації) на керівників і підлеглих, на особистій відданості політичному лідеру, вождю. В. переважно властивий для тоталітарних і авторитарних режимів [42, 514].

Геноцид - здійснюванні владою масові переслідування, гоніння і навіть знищення певної національної, етнічної, расової, соціальної, культурної, релігійної спільноти [42, 514].

Глава держави — державна посада, інституція, якій належить чільне місце в системі органів державної влади, яка уособлює єдність нації, символізує державу, покликана гарантувати її цілісність, бути чинником гармонійної та ефективної взаємодії «гілок» державної влади між собою [42, 514].

Глава уряду – керівник виконавчої влади в державі (прем'єр-міністр, канцлер, голова ради міністрів тощо), чільна фігура в системі державного врядування, громадського адміністрування [42, 514].

Держава – форма організації суспільства, носій публічної влади, сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, які здійснюють управління суспільством від імені народу [42,515].

Етатизм – активне втручання держави в економічну, політичну, духовну та інші сфери суспільства [40, 563].

Політичний режим (*фран. – управління*) – сукупність методів, засобів і способів, із допомогою яких владні органи здійснюють управління суспільством і забезпечують своє політичне панування [42, 523].

Узурпація (лат. – *оволодіння*) – насильницьке, протизаконне захоплення влади або присвоєння чужих прав на щось, чужих повноважень [42, 533].

Список використаної

та рекомендованої літератури

1. *Бондаревська А.* Волосне управління та становище селян після реформи 1861. – К., 1961.
2. *Панашенко В.* Соціальна еліта Гетьманщини. – К., 1995.
3. *Толочко П.* Князь в древней Руси: власть, собственность, идеология. – К., 1992.
4. *Славянская энциклопедия: В 2-х томах.* – Т.2. – М., 2002.

ТЕМА 10

ОСНОВНІ ІДЕЇ УКРАЇНСТВА

У цій темі розглядаються й аналізуються такі основні ідеї українців, як ідея гетьманату, ідея всезагальної рівності, ідея соціальної гармонії, ідея незалежності, ідея справедливості, ідея політичної інтеграції, гуманістичні ідеї українців, процес формування національної ідеї та пошуки національної ідеї на сучасному етапі.

Для всебічного ознайомлення з цієї темою студентам радимо звернутися до таких праць: Д. Донців "Історія розвитку української державної ідеї" (1917), "Націоналізм" (1926), В. Липинського "Україна на переломі, замітка до історії українського будівництва в XVIII столітті" (1920), В. Винниченко "Конкордизм", Л. Лук'яненко "Національна ідея і національна воля" (2003), П. П. Кононенко "Національна ідея, нація, націоналізм" (2005) та інші.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ, ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ ДО ТЕМИ

Ідея – 1) Найвища форма відображення й пізнання зовнішнього світу, яка містить усвідомлення мети і перспектив його подальшого пізнання і практичного перетворення [37, 396]. 2) Думка, задум, намір, план, міркування з приводу чогось [37, 396]. 3) *Це визначення шляху, способу чи принципу вирішення якоїсь проблеми або досягнення заздалегідь наміченої мети.

Ідеї гуманізму – було сформовані на українському ґрунті у XV-XVI ст.. В основі українських гуманістичних ідей були покладанні принципи людяності, возвеличення людини та її розуму, пізнавальних здатностей. Розвиток гуманістичних ідей на українському

грунті вплинув на організацію і розгортання освітньої справи в Україні. З'явилася мережа культурно-освітніх центрів Острозька академія та інші [40, 222]

Ідея вірності пам'яті поколінь своїх – сформована у “Велесовій книзі”, суть полягає у тому, щоб зберегти свою власну ідентичність, поклик бути вірними своїй суті і ролі, історичній місії [17, 304].

Ідея волелюбності – виникла ще за часів життя русичів у V-VII століттях, доступно представлена у “Велесовій книзі”. Суть її полягає у тому, що русичі не визнавали ніякого насильства і зла, несправедливості.

Ідея милосердя – це ідея була сформульована і стала принципом киево-руської моралі в XI столітті. Суть її полягає у тому, що милостиню слід розглядати як загальну взаємну любов і повагу до ближніх, як універсальний засіб, умову гармонізації людських стосунків.[40, 218].

Ідея національного месіанізму – в українській політичній та філософській думці її засновником був М. Костомаров, який в ряді праць обґрунтував особливу історичну роль українського народу, з огляду на специфіку його національної психології. Суть цієї ідеї полягає в тому, що національний месіанізм – це наслідок інтерпретації проблеми єдності та багатоманітності світової історії через метафізичне розуміння співвідношення

загальнолюдського та конкретно-історичного (національного) [17, 307].

Ідея “сродної праці” – сформульована українським письменником і філософом Г.С. Сковородою, суть якої полягає у тому, що праця людини повинна здійснюватися за покликанням, з особливим натхненням і при її виконанні, людина отримує найвищу насолоду.

Ідея політичної інтеграції – виникла у 20-х роках ХХ століття, автор цієї ідеї В.Липинський. Суть ідеї: нація для нього – це всі громадяни держави. Українці інтегровані на ґрунті етнокультури і національної самосвідомості, повинні згуртовувати всі народи в одне ціле [37, 109].

Національна ідея – 1) Принципи якими керується будь-яка нація у досягненні своєї мети. Фундаторами цієї ідеї були: М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, С. Томашівський, І. Лисяк-Рудницький, Дмитро Донців та інші. Він вважав, що головним у житті кожної людини є не інтелект, а воля з її виявами любові, ненависті тощо [37, 107]. **2)** Це ідея нації, її уявлення про своє місце і роль у світовій чи релігійній історії, про своєрідність власного історичного буття та його впливу на інші народи [1, 27].

Список використаної

та рекомендованої літератури _____

1. *Кононенко П. П.* Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія. – К., 2005.

2. Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля. – К., 2003.
3. Сележан Й. Основи національного виховання (Українознавство: ритуально-міфілогічна, звичаєва та обрядова культура українців): Хрестоматія. – Чернівці, 2005.
4. Українська душа. – К., 1992.

ТЕМА 11.

ВНЕСОК УКРАЇНЦІВ У ФІЛОСОФІЮ

Українська філософія є давнім феноменом, початки якого сягають глибини віків. Світосприймання русичів представлене у “Велесовій книзі”.

Зміст, основні глибинні ідеї, концепції, стиль філософствування за часів Київської Русі знаходимо в таких творах: “Слово про Закон і Благодать” Іларіона Київського, “Повість минулих літ”, “Моління” Данила Заточника, “Ходіння Ігумена Даниїла”, “Вчення” Кирика Новгородця, “Києво-Печерський патерик” та інші.

Джерелом української філософії періоду Київської Русі слід вважати перекладну літературу: переклади Біблії, “Діалектика” Іоанна Дамаскіна, “Житіє” Костянтина (Кирила) Філософа, “Хроніки” Георгія Амартола, Георгія Сенека та інші. У філософських шуканнях часів Київської Русі особливе місце займали такі важливі історіософські проблеми: аналіз структурних елементів системи людина – церква – влада – Бог; минуле, сучасне, майбутнє Київської Русі у контексті тогочасних суспільних проблем.

Зміни у сфері філософського мислення українців відбуваються у період розпаду Київської Русі, адже в цей час посилюється особлива орієнтація на християнську Європу, до якої тяжіли князі Київської Русі. Тогочасна національна інтелектуальна еліта Павло Русин, Іван

Турбінський –Рутенський, Григорій Чуї-Русин та інші збагачували національну культуру ренесансно-гуманістичними ідеями.

Одну із найскладніших філософських проблем християнства XV-XVI ст.. осмислювали такі українські мислителі, як Клірк Острозький, Христофор Філалет, Іван Вишенський, Симон Пекалід та інші.

У розвиток філософської думки значний внесок зробили братства, які виникли на території України в останній чверті XVI – на початку XVII ст..

Завдяки зусиллям Стефана Яв орського, Йосипа Кононович-Горбацького, Михайла Козачинського, Лазара Барановича, Йоаникія Галятовського філософія в Україні стала самостійною сферою теоретичної діяльності.

Г. Сковорода створив власну філософську систему, специфічний стиль і форму філософського мислення. Одним із основоположних принципів філософської системи Г. Сковороди є вчення про двонатурність світу, а також вчення про три світи.

Проблеми сутності людського щастя, його досягнення, як і проблеми сутності людини та її пізнавальних можливостей, перебували в центрі уваги її просвітницької філософії, яка поширилась в Україні наприкінці XVIII століття.

“Філософія серця” як світоглядна основа українського романтизму цілісно заявила про себе у творчості одного з найвидатніших українських філософів – Памфіла Юркевича.

Розвиток української філософської думки кінця XIX – початку XX ст.. відбувався в єдності зі складними і суперечливими процесами пробудження національної самосвідомості, прагнення українського народу національно і політично самовизначитися.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ, ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ ДО ТЕМИ

Герменевтика – філософський метод тлумачення та розуміння феноменів культури, зокрема текстів, їх залежності від контексту культури, в якому він існував, і від культури суб'єкта, який здійснює інтерпретацію [40, 561].

Історіософія – галузь філософських знань, предметом яких є закономірності та особливості пізнання відношення людини і світу на різних етапах розвитку філософії [40, 565].

Есхатологія – філософсько-релігійні уявлення про долю людини і світу, про конечність існування світу [54, 224].

Світогляд – 1) Система найзагальніших знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу [40, 571].

Світосприймання – сприймання людиною навколишнього світу, дійсності [1, 1109].

Свідомість – 1) Це контрольований процес сприймання, осмислення, оцінювання й відображення людиною предметів, явищ, процесів, абстрактних понять та людей реальної чи вгаданої дійсності [10, 5]. 2) Якість психічної діяльності, за якою дійсність відображається у формах культури, тобто в штучних, неприродних формах, витворених людством у процесі історичного розвитку, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу [40, 571].

Філософія – теоретичний світогляд, вчення, яке прагне досягнути всезагальне у світі, в людині і суспільстві. Філософія вибудовується із сумнівів і обґрунтувань, доведень, живе у вільних дискусіях, а тому по-справжньому можлива лише в демократичному суспільстві [40, 574].

Феноменологія – філософське вчення про феномен, який постає не чим іншим, як з'явою певної реальності, її самовияв і саморозкриття. Феноменологія не розкриває реальності, а засвідчує її такою, якою вона є [40, 574].

Список використаної

та рекомендованої літератури

1. Горський В. Історія української філософії. – К., 1996.
2. Девіс Б. Вступ до філософії релігії. – К., 1996.
3. Історія філософії України. – К., 1993.
4. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
5. Кузьміна С. Філософсько-педагогічна концепція П. Юркевича. Монографія. – К., 2002.
6. Огородник І., Русин М. Українська філософія в іменах. – К., 1997.
7. Табачковський В. У пошуках невтраченого часу: Нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників. – К: Вид. ПАРАПАН, 2002.
8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992.
9. Щурат В. Українські джерела до історії філософії. – Львів, 1908.

ТЕМА 12.

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

У широкому розумінні поняття “культури” надзвичайно містке за своїм змістом. Будь-який аспект життєдіяльності народу може бути охарактеризований цим поняттям: політична культура, економічна культура, трудова культура, правова культура. Естетична культура, культура мовного спілкування. Фактично вся система культурних здобутків народу складає його соціально-культурний досвід.

Перші спроби сформулювати національну своєрідність української культури були у другій половині XVIII – на початку XIX століття, коли етнографи, історики, краєзнавці робили перші спостереження над мовою, характером, особливостями побуту українського народу (О. Шафонський, О. Рігельман, Т. Калиновський, Д. Бантиш-Каменський та інші). У 20-40 роки XIX століття цю естафету підхопили романтики (М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко та інші). Сучасні уявлення про особливості національної культури будуть змінюватися в процесі націотворення [7].

Питання національної культури глибоко розкриті у працях Івана Огієнка “Українська культура” (1918); Українська культура: лекції за редакцією Д. Антоновича; М. Семчишин “Тисяча років української культури” (1985) та інші.

На думку академіка П.П. Кононенка, культура як суспільно-історичне явище виконує ряд таких функцій: виражальну, пізнавальну, інформативну, світоглядну, комунікативну, регулятивну, нормативну, аксіологічну, виховну.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ, ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ ДО ТЕМИ

Артефакт – створений людиною, суспільством продукт культури [53,41].

Архаїчна культура – первісна або найдавніша культура (С.К.).

Динаміка культури – процес змін у культурі, що характеризується спрямованістю, цілісністю, закономірністю, впорядкованістю тенденцій [53, 82].

Контркультура – сукупність соціокультурних настанов, що полягають у протистоянні цінностям фундаментального ядра культури [53,82].

Культурогенез – процес зародження культури людства, пов'язаний зі становленням і розвитком знаряддєвих, комунікаційної та семантичної діяльності [53, 113].

Масова культура – сукупність явищ сучасного соціокультурного процесу орієнтованих на формування споживацького типу людини і маніпулювання на цій основі її свідомістю [54, 82].

Національна культура – є оригінальним, самобутнім, властивим лише або в першу чергу для даного народу способом бачення світу, поведінки в ньому, системи норм, цінностей та ідеалів [7, 276].

Субкультура – цілісне утворення всередині культури, що відрізняється власною системою цінностей, звичаїв і норм [54, 83].

Список використаної

та рекомендованої літератури

1. Горський В. Філософія в українській культурі. – К., 2002.
2. Європейська та українська культура в нарисах / За ред. Цехмістро І., Штанько В., Старовойт В., Леонтєвої В. – К., 2003.
3. Шевнюк О. Культурологія: Навчальний посібник. – К., 2004.

ТЕМА 13

УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

У цій темі мова йтиме про історію формування міжнародних відносин України, проте, яке місце Україна займала й займає нині у міжнародних відносинах, якими є її пріоритети в Європі.

На характер міжнародних зв'язків України особливо впливало й впливає виняткове її геополітичне розташування, адже Україна знаходиться на перехресті головних магістральних взаємодій народів і культур Сходу і Заходу, Півночі й Півдня. А відповідно до цього Україна віками була об'єктом і суб'єктом найзначніших все європейських та світових процесів розвитку цивілізації. Українці з давніх давен не тільки знали світ, а й були в його центрі.

Особливу велику роль відіграв морський торговельний шлях “з Варяг у Греки”, який проходив із Балтійського моря у Чорне море. Саме на цьому шляху знаходилось місто Київ. Все це сприяло розвитку зовнішньо-торгівельних, культурних зв'язків Київської Русі з іншими державами.

Особливим для України було XVI століття, оскільки українці масово спілкувалися з Європою, а такі навчальні заклади, як Острозька академія, Києво-Могилянська академія були відомі й престижні у країнах Європи. Тобто українці, на думку П.П. Кононенка, “...ширили по континенту свою науку, націє- і державотворення, величні ідеали свободи та демократії” [17, 272].

До початку 1993 року Україну як незалежну державу визнали 132 країни світу, 106 – встановили дипломатичні відносини. В основі зовнішньої політики України лежить “багатовекторність”, оскільки українська держава має інтереси як на заході та і на Сході.

У зовнішньополітичному курсі України початку 90-х років ХХ століття виділялося кілька напрямів:

- *участь у загальноєвропейському процесі;*
- *діяльність у складі міжнародних організацій;*
- *двостороннє співробітництво із країнами близького і далекого зарубіжжя;*
- *участь у процесі роззброєння;*
- *міжнародні економічні зв'язки.*

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ, ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ ДО ТЕМИ

Зовнішньоекономічна політика – державна політика країни у сфері експорту та імпорту товарів, послуг, мита, тарифів, обмежень, залучення іноземного капіталу у вигляді інвестицій, вивезення капіталу за кордон, зовнішніх позик, надання капіталу, економічної допомоги іншим країнам, здійснення спеціальних економічних проектів тощо [17, 276].

Міжнародне право – галузь права, що регулює відносини між державами. Основними джерелами міжнародного права є міжнародні договори і міжнародні звичаї [2, 494].

Міжнародні відносини – це сукупність економічних, політичних, культурних, правових, ідеологічних, дипломатичних зв'язків і взаємовідносин між народами, державами і системами держав, економічними та політичними організаціями на міжнародній арені [17, 275].

Світовий ринок – 1) сфера стійких товарно-грошових відносин між країнами, що базуються на міжнародному поділі

праці та інших факторів виробництва; 2) сукупність національних ринків країн земної кулі, пов'язаних між собою зовнішньою торгівлею, наданням транспортних послуг або іншими видами економічних відносин [17, 276].

Список використаної

та рекомендованої літератури

1. *Бачинський Ю.* Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки. – К., 1995.
2. *Євтух В., Ковальчук О.* Українці в Канаді. – К., 1993.
3. *Зарубіжні українці.* – К., 1991.
4. *Історія України / Відповід. Ред. Смолій В.А.* – К., 1997.
5. *Калакура Я.* Українська історіографія. – К., 2004.
6. *Кисіль В.* Міжнародне приватне право: питання кодифікації. – К., 2000.
7. *Кононенко П.* Українознавство: Підручник. – К., 1996.
8. *Наливайко С.* Індо арійські таємниці України. – К., 2004.
9. *Січинський В.* Чужинці про Україну. – К., 1992.
10. *Сніжко В.* Ідеологія Терену. – К., 2002.
11. *Славянская энциклопедия: В 2-х томах.* – Т1. – М., 2002.
12. *Тынель А., Функ Я., Хвалей А.* Курс международного права. – Минск, 1999.
13. *Українознавство: Хрестоматія.* – У 2-х книгах. – К., 1996-1997.
14. *Фединяк Г., Фединяк Л.* Міжнародне приватне право. – К., 2000.
15. *Федосеева Г.* Международное право. – М., 1999.

ТЕМА 14

УКРАЇНСЬКА ХУДОЖНЯ СЛОВЕСНІСТЬ

У цій темі мова йтиме про те, що з усіх мистецтв у самопізнанні та пізнанні буття народу наймогутнішим є мистецтво словесне, бо мова може містити елементи всіх інших видів та граней творчості, передавати об'єкти оповіді чи зображення в усій їхній типовості та не типовості, універсальній повноті.

О. Таланчук у праці "Українознавство: Усна народна творчість" (1998) переконливо свідчить: "...віднайти коріння народних уявлень про навколишній світ означає заволідіння великою таємницею особливостей народного характеру, його світовідчуття. Таким чином відкриваються найкоштовніші скарби прекрасного – світу мистецтва" [37, 8].

Українська народна творчість, зокрема казка, на думку М. Зінчука, несе масу загальнолюдської енергії та інформації.

Енциклопедією життя русичів на сьогодні є Велесова книга, яка розкриває українців досвід багатьох поколінь, спосіб життя русичів. На думку академіка П.П.Кононенка, цей твір "...винятково аналітичний та чесний і щодо добра, і щодо зла" [17, 197].

Аналогічну - літературно-історіософську роль відіграють Літопис Руський, Літопис Аскольда та інші.

Вітчизняна естетична думка виявляється як у "Слові о полку Ігоревім", так і у фольклорі, літописах, повчальній та ораторській прозі. Показовим щодо цього є і народні приказки та прислів'я і казки. Не менш показове розуміння світоглядно-емоційно впливової ролі слова у найдавніших історіографічних документах.

Слово – шлях до душі й філософії, осягнення вищої сутності світу. Слово – не лише вищий синтез, а й джерело самоусвідомлення народу. Про роль слова загалом і художнього зокрема писали автори Ізборника

Святослава і Володимир Великий, Іларіон, Ярослав Мудрий і Володимир Мономах.

Магією, чарами, гімном і молитвою, синтезом мудрості та краси постає слово для Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, Михайла Коцюбинського, Володимира Винниченка, Олександра Олеся, Павла Тичини, Олександра Довженка, Євгена Маланюка, Олеся Гончара, Андрія Малишка, Дмитра Павличка, Василя Симоненка, Івана Драча, Бориса Олійника.

Досвід української словесності засвідчує: загальнонародна єдність формується певним типом природи, і як багатоманітною є природа планети, так відповідно їй є антропологічна багатоманітність все людства; та єдність започатковується родом, умови суспільного життя формують плем'я.

На думку академіка П.П. Кононенка, “українське мистецтво могло народити лише українське Буття. Воно й породило: і уснопоетичну народну творчість від міфології до билин і народних дум та історичних пісень; і писемну літературу – від Кия, Аскольда і Діра донині часу [17, 241].

Становлення на ґрунті державності українського роду – етносу; конфлікти, викликані прийняттям християнства; кормига, зумовлена агресією монголо-татарських орд і роздроблення могутньої імперії та етнічні регіони; потужна демонстрація сили й живучості полянсько-галичанської держави; нове рабство й національно-визвольна боротьба народу за свою історичну перспективу, – все найповніше і найнародніше відіб'є передовсім художня словесність і в наступні віки [17, 241].

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ, ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ ДО ТЕМИ

Національна специфіка літератури – характерні риси художньої літератури української нації, що відрізняють її від інших літератур світу. Національна специфіка літератури проявляється як на рівні змісту (теми, сюжети, ідеї, образи), так і формально стильових особливостей художнього твору. Ця специфіка зумовлюється особливостями тих ознак, які визначають собою націю, насамперед неповторністю національної мови нації, його характеру, етнічно-психічного складу [17, 245].

Персоналістичні доміанти

українського письменства – світоглядні напрями розвитку національної літератури, що обумовлюють її унікальну гуманістичну спрямованість. Сформовані ще в добу Київської Русі (“Слово про Закон і благодать” Іларіона, “Повчання” Володимира Мономаха), персоналістичні доміанти визначали неповторну людську мірність українського художнього слова [17, 245].

Українознавче осмислення

національного письменства – комплекс методологічних підходів до української літератури як концентру українознавства, в основі якого лежить уявлення про національну словесність як самобутню художню систему, що має власні джерела, неповторний характер і своєрідну модифікацію загальнолюдських цінностей. Українознавче

осмислення літератури охоплює такі напрями: розгляд словесності як способу художнього відображення буття народу в його історичному розвитку; простеження еволюції образу України та українців у різних художніх системах від давнини до сучасності; розкриття ролі мистецтва слова у формуванні, становленні та відродженні національної свідомості; вивчення іманентних літературних процесів на тлі та у зв'язку з іншими центрами українознавства; розкриття національної специфіки української літератури [17, 246].

Універсалістська місія

української літератури – спроможність українського художнього слова сягнути рівнів переживання й осмислення світу, притаманних найрозвиненішим літературам. Універсалістська місія вітчизняної літератури реалізується в синтезі національних реєстрів “внутрішньої форми слова” та екзистенційних моделей європейської художньої традиції [17, 246].

Усна народна творчість (усна народна словесність) – (від англійського folklore – народна мудрість, творчість) – складова художньої культури народу, його неписана словесність [47, 532]

***Художня словесність** – це такий вид творчості, у творах якого образи, ситуації й картини світу творяться за допомогою засобів словесної мови. Словесністю називають передовсім художню літературу, але

поняття “художня словесність” охоплює й інші види мистецтва.

Список використаної

та рекомендованої літератури

1. Колесса Ф. Українська усна словесність. – Л., 2002.
2. Костомаров М. Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994.
3. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу Ескіз української міфології. – Львів, 1876.
4. Лановик М., Лановик З. Українська народна словесність: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Л., 2000.
5. Українські думи та історичні пісні / Упоряд О. Таланчук. – К.: Веселка, 1990.
6. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1992.
7. Чижевський Д. Історія української літератури. – К., 1997.
8. Чубинський П. Мудрість віків. – Книга 1-2. – К.: Мистецтво, 1995.

ТЕМА 15.

УКРАЇНСЬКА ШКОЛА Й ОСВІТА

Ця тема особливо актуальна для студентів-філологів, оскільки в ній вивчаються поняття та терміни, які необхідні будуть у подальшій педагогічній діяльності. Під час її вивчення особлива увага звертається на виховний ідеал українців: відповідно до історичної епохи: запорізьке козацтво, гайдамаки й опришки, січові стрільці, господар, господиня, господарський син, господарська дочка та інші.

Слід також звернути увагу студентів на народність виховання, яке базується на вихованні людини в душі народних ідеалів, відповідно до його потреб і близькими йому психологічними засобами.

Найважливішими засобами народного виховання є рідна мова, рідне слово, рідна пісня. Генетичну основу української етнопедагогіки становить педагогіка Київської Русі. Так, головними вихователями з давніх-давен були батько й мати, а з прийняттям християнства роль вихователів почали також виконувати хресні батьки й матері.

Уже на початку XI століття в київській Русі визначилися два типи шкіл: нижчі школи грамоти й елітарні школи "учення книжного". Нижчі школи грамоти відкривалися переважно при церквах, а також утримувалися світськими людьми. У нижчих школах діти вчилися читати, писати, лічити. Навчання в таких школах розпочиналося з вивчення азбуки-буквиці. Обов'язковим предметом навчання були – співи. У школах "учення книжного" процес навчання був складніший. Тут учні опановували 44-45-буквений алфавіт, грецьку мову та курс середньовічних наук: філософію, граматику, риторичку, історію. Київська Русь вже в XI столітті мала деякі переваги у галузі шкільництва над Європою. Зокрема в 1086 році у Києві при Андріївському монастирі княжна Анна Всеволодівна

відкрила перше в Європі жіноче училище, в якому дівчат вчили "чтенію, пенію, швенію".

Монастирські школи Київської Русі значно випереджали європейські. У Києво-Печерській монастирській школі навчання, наприклад, здійснювалося методами систематичних настанов, повчань.

Вихідці з України у XIII-XIV ст. здобували освіту в Краківському, Празькому університетах. В українському шкільництві XIV-XV ст. Знайшли своє продовження педагогічні традиції та інтереси Київської Русі. В цей період в основному діяли початкові школи, які давали дітям навички читання й письма церковнослов'янською мовою, елементи арифметики і співу. На посадах вчителів працювали дяки, паламарі, правники.

Особливими були козацькі школи, які формували в хлопцеві козака. Січові школи при церкві святої Покрови складалася з двох відділів. У першому відділі вчилися козаки як майбутні паламарі, дяки та диякони (30 учнів). У другому здобували освіти молодики – сироти, хрещеники козацької старшини або ті нещасні діти, яких козаки викрадали у католиків та всяких іновірців, щоб повернути їх з "єретиків" у православні християни (50 осіб). Молодики були в школі нерідко понад десяток років. Керував школою монастирський чернець. Козацька освіта охоплювала такі ступені: дошкільне сімейне виховання, родинно-громадсько-шкільне виховання, підвищена й вища освіта (в колегіумах, вітчизняних академіях, зарубіжних університетах); військово-спортивне і національно-патріотичне загартування воїна-визволителя з лицарським кодексом честі й звитяги.

Шкільництво Закарпаття мало свої традиції. Так, відомими були Ужгородська школа (1400), Ужгородська гімназія (1646) та інші. На кінець XIX століття на Закарпатті було тільки чотири середніх навчальних заклади та одна реальна школа [24].

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ, ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ ДО ТЕМИ

Виховання – 1) Слово “виховання” в українців пішло від слова “ховати”, тобто заховати (уберегти) від небезпеки, смерті, “лихого ока” [23, 44]. 2) Процес спрямування людини до усвідомленого одухотворення її праці, діяльності у всіх сферах виробництва [10, 152].

Вихователь – 1) Людина, яка виховує, навчає дітей і молодь, прищеплює їм навички і правила поведінки, певні погляди. 2) Той, хто спрямовує свої думки, наміри, прагнення, дій, вчинки на виховання інших [1, 118].

Виховний ідеал – це всебічна й досконала особистість, що найбільшою мірою відповідає інтересам народу, виражає суть його прагнень [47, 190].

Етнопедagogіка – це наука про українську народну школу, тобто про досвід українського народу щодо виховання підростаючого покоління, про педагогічні погляди народу [23, 58].

Народність виховання – це виховання людини в душі народних ідеалів, відповідно до його потреб і близькими йому психологічно засобами [47, 193].

Національна еліта – це вершина айсберга нації, яка маючи неабиякі знання, вирізняється з-поміж інших та озброює націю методами, шляхами способами праці (С.К.).

Українська народна педагогіка – це система емпіричних педагогічних знань, засобів, принципів та вмінь,

вироблених і застосованих українцями у навчанні та вихованні підростаючого покоління [23, 52].

Пансофія – вся (народна) мудрість, у даному випадку в значенні передачі матір'ю та батьком духовної скарбниці, здобутків родинно-побутової культури, моральності, досвіду трудового навчання [23, 29].

Список використаної

та додаткової літератури

1. *Бабишин С.* Школа та освіта Давньої Русі (IX-XII ст..) – К., 1973.
2. *Коротеева-Камінська В.* Викладання української мови та українознавства у вищих навчальних закладах (історичний аспект). – К.: ВД “Професіонал”, 2006. –304 с.
3. *Любар О.О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д.Т.* Історія української школи і педагогіки: Навч. Посібник. / За ред. О.О. Любар. – К., 2003.
4. *Митюров Б.* Розвиток педагогічної думки на Україні в XVI-XVII ст.. – К.: Рад. шк., 1968.
5. *Родинна педагогіка: Навчальний посібник // А.А. Марушкевич., В.Г. Постовий, Т.Ф. Алексеєнко та ін.* – К., 2002.
6. *Руденко М.* Українознавчі зачати виховання // Українознавство. – Число 2-3. – 2003. – С.138-140.
7. *Сележан Й.* Основи національного виховання (Українознавство: ритуально-міфологічна та обрядова культура українців): Хрестоматія. – Чернівці, 2005.
8. *Стельмахович М.* Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. – К., 1996.

9. *Українознавство в системі шкільної освіти*. Навчальний посібник. – К., 2004.
10. Чмелин Р. Християнські засади української сім'ї // Народна творчість та етнографія. – 1995. - № 1.
11. Яресько Л. Українознавство у вихованні національної гідності // Українознавство. – Число 2. – 2005. – С.78-82.

ТЕМА 16.

ІСТОРИЧНА МІСІЯ УКРАЇНИ

На думку академіка П.Кононенка, “місія України визначена самою Природою: розміщуючись на перехресті цивілізаційно-культурних магістралей, вона має: по-перше, вбирати світовий досвід для власного розвитку, процвітання, культурного, мовного, демократично-правового, освітньо-наукового, державно-цивілізаційного розвитку ширити в усі часопросторові сфери вселюдства” [17, 295].

Об'єднуючим началом численних державних формацій на території України була ідея ідентичності та історичної ролі.

Ідеали самоцінності, етнодержавної незалежності визначали сутність праукраїнської ідеї. Історична місія українців сформована у працях і творах Тараса Шевченка, П. Куліша, М. Драгоманова, І.Франка, М. Грушевського, Лесі Українки, В. Винниченка, І. Огієнка, В. Вернадського, Л. Курбаса та інших. Більше того, вони сформували тип універсальної особистості, яка має максимально розвинутий світогляд, самопізнання, високодуховна, з добрим почуттям гумору, гуманна, а понад усе ставить право, свободу та рівність кожної людини, нації і культури.

І недарма академік П.П.Кононенка називає українство “Учителем життя” [17, 306].

Фактографія національного поступу, досвід та уроки буття українського народу, концепти визначних українських мислителів,

планетарне покликання українського етносу, його харизматичність у часі й просторі – це все є змістом історичної місії українців [17].

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ, ПОНЯТТЯ І КАТЕГРІЇ ДО ТЕМИ

***Історична місія** – це роль особистості, спільноти людей, держави або суспільства, що реалізується шляхом їхніх конкретних внесків у ставлення й розвиток історичного процесу людства у вигляді конкретних міжнародних і загальнолюдських матеріальних та духовних надбань і цінностей та способів спілкування.

Світове українство (або українство світу) – це така спільнота людей планети Земля, представники якої мають не тільки й не стільки спільне місце проживання чи спільне громадянство української держави, не лише спільні природно-генетичні корені та джерела унікально волелюбного духу нації, а й представники та захисники нашої країни, котрі мають і реалізують спільні прагнення жити й працювати для українського народу і тим самим збагачувати надбання й цінності всього людства (С.К.).

Міжнародні організації – об'єднання держав, національних громадських організацій та індивідуальних членів з метою вирішення питань регіонального або глобального характеру, відвернення та врегулювання воєнних конфліктів [].

Національна політика – науково обґрунтована система заходів, спрямована на реалізацію національних інтересів,

розв'язання суперечностей у сфері етнонаціональних відносин.

Національні інтереси – інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему відповідної держави як компроміс у поєднанні запитів кожної людини і суспільства загалом [42].

Національне питання – сукупність політичних, економічних, правових, культурницьких, освітніх та інших проблем, що проявляються у процесі внутрі- та міждержавного спілкування націй, народностей.

Уроки буття етнічної спільноти – комплекс мислительних схем та історіософських версій, що відбивають шлях національного саморуху у системі “виклики часу – політичні та культурні реакції етносу”. Випрацьовані інтелектуалами – письменниками, філософами, політичними діячами, вони окреслюються як дороговкази на шляху до поступу, до горизонту збулості – етнічної й індивідуальної [17, 307].

Список використаної

та рекомендованої літератури

1. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. – К., 1990.
2. Кононенко П., Пономаренко А. Українознавство: Курс лекцій. – К., 2005.
3. Кремінь В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). – К., 1996.
4. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України. – Львів, 1994.
5. Ткаченко О. Ресніт О. Україна на межі цивілізації. – К., 1995.

6. *Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. - К.: Альтернативи, 1997.*

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Студенту-філологу доводиться багато працювати перш за все зі словниками, енциклопедіями чи лексиконами, але цим обмежуватися не слід, оскільки справжні й глибоко осмислені знання, точніше їх глибоке усвідомлення може сформуватися лише тоді, коли майбутній спеціаліст осягне всю багатогранність і все багатство інформації щодо того чи іншого явища, яке він вивчає взагалі.

І тут особливо в пригоді можуть стати найрізноманітніші тлумачники національного та іншомовного походження, оскільки чимало термінів, що вивчаються у курсі “українознавство” мають іншомовне походження та елементи іншомовної етимології.

Сліпо довіряти визначенню будь-якого „авторитетного” словникового видання не слід – варто шукати й приймати ті визначення (дефініції). в яких непросто формулюється поняття, а й наводяться хоча б які-небудь переконливі докази та влучні й доречні приклади.

Але й тоді варто зіставити неоднозначні (а то й протилежні) визначення, докази та приклади і, не дивуючись розбіжностям, не боячись їх, вивести самостійно (або краще – з викладачами лекційних та практичних занять) своє власне розуміння і визначення явища, підібрати найбільш доступні форми тлумачень всього того своїм майбутнім учням.

Саме для цього й подано в списку джерел цілий ряд підручників, посібників, тлумачників з українознавства.

При роботі зі словниковими визначеннями особливу увагу слід звернути на систему прикладів до тієї чи іншої (а краще – до кожної окремої) дефініції, зіставлення, порівняння (а головне – аналіз) цих прикладів стане ще одним із шляхів глибоко свідомого формування теоретичних знань і умінь ними користуватися скрізь і завжди.

ОСНОВНА ТА ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Бадзьо Ю. Національна ідея і національне питання. – К.: Смолоскип, 2000.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. Ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
3. Дробноход М. Концепція переходу України до стійкого екологічно безпечного розвитку // Українознавство – 2002. – Число 1-2. – С.141-148.
4. Етнопедагогіка: Програми і робочі плани / Мін. Освіти України; Навчально-методичний каб. Вищої освіти, Кам’янець-Подільський педагогічний інститут. – К.: НМК ВО, 1993
5. Енциклопедія українознавства: В 3-х т. – К., 1994.
6. Етнографія України: Навч. посібник / За ред. проф.. С. Макарчика. – Вид. 2-ге, перероблене і доповнене. – Львів: Світ, 2004. – 502 с.
7. Європейська та українська культура в нарисах: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 320 с.
8. Єрмоленко С., Бирик С., Тодор О. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
9. Єфремов С. Українознавство. Навчальний посібник. – К: Всеукраїнський кооперативний союз, 1920. – 64 с.
10. Іванов В.М. Історія держави і права України: Навчальний посібник. – К.: МАУП, 2002. – Ч.І. – 264 с.
11. Козлов А.В., Козлов Р.А. Азбука літературознавства. – Кривий Ріг, 2001. – 200 с.

12. Козлов А.В. Духовність як літературознавча категорія. - .: Акцент, 2005. - 272 с.
13. Кононенко П. Концепція національної системи освіти // Українознавство: Концепції навчальної дисципліни "Українознавство" // Українознавство: Концепції, програми, документи. - К., 1995. - С.29-42.
14. Кононенко П. Українознавство: Підручник. - К.: Либідь, 1996.
15. Кононенко П., Токар Л., Малярєнко Л. Українознавство в системі освіти. - К., 1996.
16. Кононенко П. "Свою Україну любіть...". - К.: Твім інтер, 1996. - 224 с.
17. Кононенко П., Пономаренко А. Українознавство. - К.: МАУП, 2005. - 392 с.
18. Кононенко П., Кононенко Т. Освіта ХХІ: Філософія родинності. - К.: Артек, 2001.
19. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія. - К.: Міленіум, 2005. - 358 с.
20. Крисаченко В. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2-х томах. - К.: Либідь, 1996, 1997.
21. Крисаченко В. Геокультурна варіативність українського етносу // Українознавство. - 2006. - № 1. - С.278-286.
22. Коротєєва-Каменська В. Викладання української мови та українознавства у вищих навчальних закладах (історичний аспект). - К.: ВД "Професіонал", 2006. - 304 с.
23. Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля. - К.: МАУП, 2003. - 296 с.

24. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. / За ред. О.О. Любара. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2003. – 450 с.
25. Малахов В. Етика: Курс лекцій: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2002. –
26. Мала енциклопедія етнодержавства. – К.: Генеза, 1996.
27. Мишанич О. Українознавство як світова наукова дисципліна // Зб. наук. праць НДІ українознавства. – Т.1. – К., 2003. – С.114-121.
28. Мова в системі українознавства / А. Ю.Пономаренко, П.П. Кононенко, С.Я. Єрмоленко. С.В. Костянтинів, С.А. Яременко. – К.: Міленіум, 2005. – 142 с.
29. Наливайко С. Індо арійські таємниці України. – К.: просвіта, 2004. – 445 с.
30. Недюха М. Українознавство як наука і навчальна дисципліна // Українознавство. – Число 1. – 2005. – С. 66-69.
31. Олференко В. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. –Д.: Сталкер, 2001. – 496 с.
32. Родинна педагогіка: Навчальний посібник / А.А. Марушкевич, В.Г. Постовий, Т.Ф. Алексеєнко та ін. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 216 с.
33. Руденко М. Українознавчі засади виховання // Українознавство. – Число 2-3. – 2003 – С. 138-140.
34. Сележан Й.Ю. Основи національного виховання (Українознавство: ритуально-міфологічна, звичаєва та обрядова культура українців): Хрестоматія. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – 272 с.

35. Славянская энциклопедия: В 2-х томах. – Т.1. – М.: Олма-Пресм, 2002. – 784 с.
36. Славянская энциклопедия: В 2-х томах – Т.2. – М.: Олма-Пресм, 2002. – 816 с.
37. Таланчук О. Українознавство: Усна народна творчість. – К., 1998.
38. Глумачний словник української мови / За ред. д-ра філол. наук, проф.. В.С. Калашникова. – Х.: Прапор, 2003. – 992 с.
39. Токар Л. Зміст українознавства: системно-функціональний підхід до структурування знань // Українознавство. – Число3-4. – 2004. – С. 106-110.
40. Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздицький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія: посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 576 с.
41. Програма з українознавства для І-ХІ класів середньої загальноосвітньої школи. – К.: Міленіум, 2004. – 180 с.
42. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О.В. Бабакіної, В.П. Горбатенька. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2003. – 528 с.
43. Українознавство: Навчальна програма нормативної дисципліни для вищих закладів освіти. – К.: Міленіум, 2004. – 152 с.
44. Українознавство. Стандарт навчально-інтерактивного курсу. Наук. керівник стандарту українознавства: академік АН Вищої школи П. П. Кононенко.// Українознавство: Концепції, програми, документи. – К., 1995. – С.81-198.
45. Українознавство в системі освіти міста Києва: Збірник. – К.: Гранд, 1998. – 496 с.

46. Українознавство в системі шкільної освіти. Навчальний посібник. – К.: Міленіум, 2004. – 312 с.
47. Українське народознавство: Навч. посіб. / За ред. С. Павлюка. – 2-ге вид., перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2004. – 570 с.
48. Українська література в системі українознавства: Посібник / С. Денисюк, П. Кононенко. – К.: НДІУ, 2005. – 248 с.
49. Українознавство. Хрестоматія: У 2-х т. – К.: Либідь, 1996.
50. Українська душа. – К., 1992.
51. Українські традиції / Упоряд. та передмова О.В. Ковалевського. – Х.: Фоліо, 2004. – 573 с.
52. Усатенко Т. Українознавство в культурно-історичній парадигмі національної освіти // Українство в системі освіти: Міжнародна науково-практична конференція. – К., 1996.
53. Шаламов Р. Тваринний світ України. – Х.: ВД “Школа”, 2006. – 144 с.
54. Шевнюк О. Культурологія: Навчальний посібник. – К.: Знання-Прес, 2004. – 632 с.
55. Філіпченко А. Основи наукових досліджень. – К.: Академвидав, 2004.
56. Якшина Т., Яресько Л. Календарне планування з українознавства. 5-11 класи (навчально-методичний посібник). – К., 2003. – 20 с.
57. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал. – Мюнхен-Тернопіль, 1992.
58. Яресько Л. Українознавство у вихованні національної гідності // Українознавство. – Число 2. – 2005. – С.78-82.

УДК 811.161.2:35.077.92 (078)

ББК 81.24 к-4

Ковпик С.І.

Тематичний словник-довідник з українознавства: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Акцент, 2007. – 90 с.

У посібнику подано систему основних понять і категорій, з українознавчих дисциплін, спецкурсів та спецсемінарів, котрі читаються у вищих навчальних закладах . Посібником можуть користуватися і вчителі та учні, а також усі зацікавлені даною галуззю науки, освіти й виховання.

Навчально-методичне видання
Тематичний словник-довідник з українознавства
Ковпик Світлана Іванівна
Підписано до друку 21.04.2007
Формат 60x84/16 Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум.-друк. – 5.58 Обл.-вид. Арк. – 3.1
Тираж – 300

Друкарня СПД Щербинок С.Г.
Свідоцтво ДП 126-р
50027 м. Кривий Ріг, вул.. Рокосовського, 5/ 3
(0564) 92-20-77

